Світогляд підлітків: рольові моделі, освітні траєкторії та уявлення про майбутнє

Дослідницький звіт

Cedos

Авторки: Вікторія Одусанво, Олеся Будз, Анна Половко, Тетяна Жерьобкіна, Аліна Хелашвілі

Менеджерки дослідження: Вікторія Одусанво, Тетяна Жерьобкіна

Редагування: Аліна Хелашвілі, Тетяна Жерьобкіна

Рецензування: Олена Стрельник

Коректура: Роксолана Машкова

Верстка: Олександр Прима

Цей звіт підготував аналітичний центр Cedos на основі результатів спільного з ГО «Змінотворці» дослідження. Дослідження відбувалося у рамках проєкту «Лабораторія доказового відновлення і згуртованості», що виконується за фінансової підтримки Програми Matra Королівства Нідерланди.

Cedos — це незалежний аналітичний центр, урбаністичне бюро та спільнота, що працює над питаннями соціального і просторового розвитку з 2010 року. Ми віримо, що кожна людина має право на гідний рівень життя. Тому метою Cedos є пошук системних причин соціальних проблем і розробка стратегій їх вирішення. Наш підхід базується на дослідженнях. Ми вивчаємо суспільні процеси та державні політики, поширюємо критичне знання, просуваємо і втілюємо прогресивні зміни, навчаємо і посилюємо спільноту прихильни_ць цих змін. У своїй роботі ми керуємося цінностями гідності, рівності, солідарності, партисипативності, якості та емпатійності.

Сайт Cedos: https://cedos.org.ua/

ГО «Змінотворці» — освітня організація, що працює онлайн і офлайн із підлітками 9–11 класів із невеликих міст і сіл, прагнучи розширювати світогляд молоді та формувати спільноту свідомих, активних громадянок та громадян. Серед напрямів роботи «Змінотворців» — онлайн-курси, освітні табори, інтенсиви вихідного дня. Станом на січень 2026 року до проєкту долучилися 1897 учасниць та учасників.

Сайт ГО «Змінотворці»: https://zminotvortsi.org/

У цьому звіті ми використовуємо іменник з відділеним «_» гендерованим закінченням для позначення особи, гендер як_ої невідомий чи не має значення в нинішньому контексті, або групи осіб різного гендеру, гендер яких невідомий чи гендер яких не має значення в нинішньому контексті. Ми однаково поважаємо жінок, небінарних осіб і чоловіків. Оскільки в україномовному інформаційному просторі сьогодні набагато частіше підкреслюється існування чоловіків, ніж усіх інших (тобто більшості людей), ми, з метою урівноваження цього перекосу, тут і надалі використовуємо таку форму для позначення сукупності різних людей чи людини, гендер як_ої невідомий.

Цитування: Одусанво Вікторія, Будз Олеся, Половко Анна, Жерьобкіна Тетяна, Хелашвілі Аліна. 2026. Світогляд підлітків: рольові моделі, освітні траєкторії та уявлення про майбутнє. Cedos.

https://cedos.org.ua/researches/svitoglyad-pidlitkiv-rolovi-modeli-osvitni-trayektoriyi-ta-uyavlennya-pro-majbutnye/

Зміст

● Вступ 4

● Методологія 7

Розділ 1 ● Рольові моделі та коло спілкування підлітків 10

Рольові моделі 11

Коло спілкування підлітків 15

Як оточення впливає на підлітків 17

Як підлітки за кордоном підтримують зв'язок з оточенням в Україні 19

Розділ 2 ● Вибір освітньої траєкторії після школи 20

Плани на найближчий час 21

Думки про вступ до коледжів або закладів професійної освіти 23

Профорієнтація 26

Альтернативні траєкторії: gap year 31

Вплив інших на рішення підлітків щодо майбутнього 33

Вибір спеціальності та університету 34

Навчання в Україні та за кордоном 36

Розділ 3 ● Уявлення підлітків про майбутнє 38

Роздуми про майбутнє після здобуття освіти 39

Як підлітки розуміють поняття «успішність» 40

Ідеальне місце для життя в уявленні підлітків 42

Вибір між життям в Україні та переїздом за кордон 43

Думки про майбутнє серед підлітків, які перебували за кордоном 47

Думки підлітків про майбутнє України 49

● Висновки 53

● Ключові тези дослідження для груп стейкхолдер_ок 60

- Вступ

Система цінностей та світогляд людей проходять трансформації у підлітковому віці. На цей процес впливає чимало факторів: коло спілкування й оточення, політичні, економічні та суспільні фактори, особливості соціалізації. Саме тому важливо забезпечити дітям і підліткам можливість пізнавати себе, довколишній світ і своє місце в ньому у безпечному середовищі. Система освіти та, зокрема, школи виступають для багатьох підлітків середовищем, де відбуваються такі процеси. Період навчання у школі є можливістю для дітей та підлітків завести знайомства поза межами родинного кола, навчитися спілкуватися та взаємодіяти з іншими людьми, а також засвоїти основні засади життя у суспільстві. Серед надбань, які люди отримують у школі, — не лише академічні знання, а й основи критичного мислення і початок формування життєвої та громадянської позиції.

Проте система освіти в Україні станом на 2026 рік функціонує в умовах поєднання криз. Одним із перших масштабних потрясінь стала пандемія COVID-19, що спричинила перехід на дистанційне навчання, а також поглибила наявні нерівності між учнівством. Повномасштабне вторгнення Росії на територію України не тільки ускладнило старі виклики, а й поставило під ризик освітній процес, життя та здоров'я учнівства. Станом на кінець 2025 року 412 закладів освіти було повністю зруйновано. Ще понад 4000 — пошкоджено внаслідок бойових дій[1]. Повномасштабна війна ускладнила доступ до освіти, зокрема для дітей та підлітків, які перебувають у складних життєвих обставинах, і негативно вплинула на рівень психологічного добробуту учнівства загалом[2].

Якість навчання у школах сільської місцевості й у містах також відрізняється. Відповідно до звіту PISA-2022, існує суттєвий розрив між показниками читання, математики та природничих наук серед уч_ениць 15 років, які проживають у сільській місцевості, та їхніх одноліт_ок у містах[3]. У 2021 році на замовлення Державної служби якості освіти України було проведено «Опитування учнів сільських шкіл щодо ключових аспектів якості освіти». Серед підлітків, які брали участь у дослідженні, частина вказувала такі перешкоди для отримання якісної освіти як брак сучасного обладнання для

[1] Освіта під загрозою (2025). *Освіта під загрозою*. https://saveschools.in.ua/.
[2] Zakharchenko, T., Bell, A., Drushchak, N. *et al. Estimating the impact of the Russian invasion on the displacement of graduating high school students in Ukraine. Humanit Soc Sci Commun* 12, 836 (2025). https://doi.org/10.1057/s41599-025-04675-5.
[3] PISA Ukraine (2023). *Національний звіт за результатами Міжнародного дослідження якості освіти PISA-2022*. https://pisa.testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2023/12/PISA-2022_Naczionalnyj-zvit_povnyj.pdf.

навчання у школах, поганий стан шкільних будівель і надмірний тиск з боку вчитель_ок під час викладання. Окрім цього, для деяких підлітків проблематичним був брак достатньої кількості позашкільних активностей, спрямованих на дозвілля та саморозвиток саме підлітків[4]. Згідно з результатами дослідження «Індекс майбутнього», проведеного Фундацією Олени Зеленської, діти та підлітки у сільській місцевості більш схильні долучатися до волонтерської діяльності та шкільного самоврядування, ніж діти та підлітки у містах. У цьому дослідженні така тенденція частково пояснюється наявністю у сільській місцевості меншої кількості позашкільних активностей та гуртків. Це, своєю чергою, збільшує роль школи як частини соціального життя підлітків[5]. Ці результати підкреслюють наявність різниці між освітнім процесом у містах та у сільській місцевості.

Саме тому Аналітичний центр Cedos у співпраці з ГО «Змінотворці» провів дослідження світогляду українських підлітків, які проживають у невеликих містах та селах. Фундаментом для дослідження став ціннісний тест, проведений ГО «Змінотворці». Це опитування охопило понад 7000 підлітків[6] з усієї України[7] та містило питання, спрямовані на вивчення цінностей і світогляду підлітків. У результаті було отримано кількісні показники, що дають уявлення про погляди та світогляд українських підлітків, які проживають у невеликих населених пунктах, а також їхні думки про власне місце у світі та майбутнє. Для продовження роботи над цією тематикою й отримання ґрунтовних пояснень тенденцій, виявлених під час проведення ціннісного тесту, ми провели дослідження з якісницькою методологією.

Звіт складається з трьох розділів. Перший присвячений колу спілкування підлітків і рольовим моделям учасни_ць дослідження — людям та персоналіям, на яких підлітки хочуть рівнятись і яких вважають орієнтирами для себе. У другому розділі ми описуємо плани учасни_ць дослідження після завершення школи: освітні траєкторії, вибір

[4] Державна служба якості освіти України, Vox Populi, & SURGe (2021). *Опитування учнів сільських шкіл щодо ключових аспектів якості освіти*. https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2021/12/Rural_Schools_Students_Report_2021_SURGe_SQEua.pdf

[5] Фундація Олени Зеленської, KSE Institute, Людина в біді (2025). Індекс майбутнього: професійні очікування та розвиток підлітків в Україні. *Фундація Олени Зеленської*. https://foundation-s3.s3.eu-north-1.amazonaws.com/Indeks_majbutnogo_Profesijni_ochikuvannya_2025_pdf.

[6] Респондент_ками виступали підлітки віком 14–18 років, які проживали у містечках і селах з кількістю населення до 10 000 осіб, а також підлітки, які реєструвалися в онлайн-системі ГО «Змінотворців».

[7] Окрім тимчасово окупованих територій та населених пунктів, які розташовані у зоні ведення бойових дій.

майбутньої професії та думки стосовно системи освіти загалом. У третій частині звіту ми представляємо уявлення підлітків про більш віддалене майбутнє, розуміння ними поняття успіху, а також думки стосовно майбутнього України та роздуми на тему подальшого проживання в Україні або переїзду за кордон.

● Методологія

Метою дослідження було виявлення чинників, що впливають на світогляд підлітків невеликих міст і сіл, зокрема на формування рольових моделей, уявлень та планів на майбутнє.

До загальних завдань цього дослідження входило:

1. Визначити, яким чином підлітки з невеликих міст, селищ і сіл обирають рольові моделі й описати вплив таких моделей на підлітків.
2. Вивчити, як підлітки обирають і формують своє коло спілкування.
3. З'ясувати, яким підлітки бачать своє майбутнє.

Також ми мали специфічні завдання для двох підгруп підлітків:

1. Для підлітків, які проживають в Україні, ми прагнули визначити, які фактори впливають на рішення підлітків залишатися в Україні.
2. Для підлітків, які проживають за кордоном, нашим додатковим завданням було визначити фактори, що впливають на рішення підлітків про повернення до України.

Оскільки мета та завдання передбачали вивчення досвіду та світогляду людей, це дослідження використовувало якісницьку методологію збору й аналізу даних. Фокус-групові дискусії (ФГД) проводила команда Cedos, а рекрутинг учасни_ць — ГО «Змінотворці». Польовий етап дослідження тривав з грудня 2025 року до лютого 2026 року.

Усього було проведено 11 ФГД з підлітками 14–16 років з невеликих міст, селищ і сіл України, зокрема які:

- проходили навчальні курси ГО «Змінотворці» і проживали в Україні (3 ФГД);

- не мали попередньої взаємодії з ГО «Змінотворці», проживали в Україні (6 ФГД);
- проживали та навчалися за кордоном станом на час проведення польового етапу дослідження (2 ФГД);
- проживали в інтернатних закладах і не мали батьківського піклування (1 ФГД).

Рекрутинг підлітків, які проходили навчальні курси ГО «Змінотворці», відбувався з використанням бази контактів ГО «Змінотворці»: підліткам, які раніше реєструвалися на онлайн-платформі, надсилали запрошення взяти участь у дослідженні. Підлітків, які не мали попередньої взаємодії з ГО «Змінотворці», рекрутували через школи — адміністрації шкіл, з якими організація раніше вела комунікацію, надсилали інформацію про дослідження учнівству. Представни_ці адміністрації розповсюджували запрошення взяти участь у дослідженні серед учнівства та передавали інформацію про потенційних учасни_ць представни_цям ГО «Змінотворці». Рекрутинг підлітків, що перебували за кордоном, і підлітків, які проживали в інтернатних закладах, відбувався аналогічним чином. У ході рекрутингу всіх потенційних учасни_ць дослідження повідомляли про мету дослідження, теми, які мали обговорюватись під час ФГД, та потенційні ризики від участі у дослідженні.

Згідно з чинним законодавством, опитування неповнолітніх людей має відбуватися за згоди їхніх опікун_ок або батьків, тому для участі у дослідженні підлітки мали передати дослідницькій команді підписану поінформовану згоду їхніх батьків або опікун_ок. Поінформована згода розроблялася дослідницькою командою з урахуванням принципів міжнародного кодексу ICC/ESOMAR[8]. Бланк поінформованої згоди складався з декількох компонентів:

- Інформація про організації, що проводять дослідження, та контактні дані координатор_ок проєкту.
- Інформаційна записка, у якій описано тему та мету дослідження, а також процедуру проведення ФГД, права учасни_ць, переваги та ризики участі у дослідженні та повідомлено про те, як буде використана інформація, отримана під час ФГД.
- Форма згоди — бланк, у якому підсумовувався зміст

[8] ICC — International Chamber of Commerce (2026, January 29). *ICC/ESOMAR International Code on Market, Opinion and Social Research and Data Analytics.* https://iccwbo.org/news-publications/business-solutions/iccesomar-international-code-market-opinion-social-research-data-analytics/#top.

попередніх частин. У формі згоди опікун_ки фіксували свою згоду формально (за допомогою підпису).

Під час запрошення до участі у фокус-групах усім учасни_цям дослідження було повідомлено про їхні права й умови зберігання та використання зібраних даних. Перед початком ФГД підлітків повторно інформували про їхні права як учасни_ць дослідження та запитували дозвіл на ведення відео- й аудіозапису. Їм гарантувалася конфіденційність: дані, отримані у результаті проведення ФГД, були доступними виключно дослідницькій команді, а всі цитати, використані у тексті звіту, було анонімізовано, вся інформація, яка могла б розкривати особу, була видалена.

Загалом у ФГД взяли участь 41 дівчина та 20 хлопців. Серед усіх ФГД ми провели офлайн 2 під час зимового табору ГО «Змінотворців», решту — онлайн з використанням платформи для проведення відеоконференцій Zoom.

У дослідження є низка обмежень:

1. Оскільки дослідження використовувало якісницьку методологію, воно не є репрезентативним для всіх підлітків, які проживали у селах, селищах і невеликих містах України. Також ми не можемо наводити підрахунки кількості та/або відсоткових співвідношень поширеності відповідей серед підлітків.
2. Внаслідок особливостей обраного дизайну дослідження результати не можуть бути підставою для порівняння між учасни_цями дослідження залежно від статі, регіону проживання та інших соціально-демографічних показників.
3. З огляду на обмежену кількість ресурсів для проведення дослідження, ми не змогли залучити підлітків з усіх соціальних груп, які планувалися під час складання дизайну дослідження. Зокрема, це стосувалося підлітків з інвалідністю та тих, чиї сім'ї перебувають у складних життєвих обставинах.
4. Частина учасни_ць дослідження мали досвід внутрішнього переміщення та/або проживання за кордоном, а також переїзду до великих міст. Їхній досвід включав не лише проживання у невеликих населених пунктах, що могло впливати на відповіді підлітків.

Розділ 1 ● Рольові моделі та коло спілкування підлітків

Частиною наших обговорень на фокус-групах була тема рольових моделей, які мають підлітки. **Рольовою моделлю** зазвичай **називають людину, чия поведінка стає орієнтиром для інших.** Спостерігаючи за діями такої людини в певній соціальній ролі, інші можуть формувати уявлення про можливі або бажані моделі поведінки. При цьому рольова модель не обов'язково має бути людиною з оточення. Нею можуть бути публічні діяч_ки, історичні постаті або навіть герої_ні художніх творів (рольова модель не обов'язково має бути реальною людиною)[9].

У першій частині цього розділу ми описуємо, хто є рольовими моделями для підлітків і які саме якості та риси привертали увагу підлітків при їх виборі. Важливо зазначити, що на фокус-групових дискусіях ми не питали прямо про наявність рольових моделей — натомість дізнавалися, ким захоплювалися або на кого хотіли бути схожими підлітки і чому. В другій частині ми описуємо безпосереднє коло спілкування підлітків, зокрема, які риси людей їм подобаються або, навпаки, відштовхують, а також про вплив оточення на підлітків. Окремо розповідаємо, як підлітки за кордоном підтримують зв'язок з оточенням в Україні.

Рольові моделі

Для більшості учасни_ць фокус-груп **рольовими моделями були дорослі з їхнього близького оточення, передусім учитель_ки та тренер_ки.** Також часто ними виступали **відомі люди**, яких підлітки знають через медіа або соціальні мережі, іноді — **знайомі однолітки**, поведінку чи досягнення яких вони вважають гідними наслідування. Водночас частина підлітків зазначали, що взагалі не мають конкретних моделей для наслідування.

Далі ми розглянемо, які саме якості та риси привертали увагу підлітків при виборі своїх рольових моделей.

Критерії, за якими підлітки обирали серед знайомих дорослих рольові моделі, можна умовно виокремити у чотири групи:

- **Емоційний компонент взаємин,** зокрема здатність підтримати підлітків, допомогти в навчанні чи у складних життєвих ситуаціях.

[9] Merton, R. K. (1949). *Social Theory and Social Structure*. The Free Press.

- **Досягнення:** загальна успішність і/або здобутки в кар'єрі, освіті. Зазвичай це саме ті сфери, в яких для підлітків важливо мати певні здобутки.
- **Активна громадянська позиція**: підлітки захоплюються людьми, які перебувають у війську, займаються благодійністю, допомагають військовим і людям, які перебувають у вразливому становищі, поширюють і популяризують українську культуру та мову.
- **Особисті якості,** такі як оптимізм, веселість, розум, прагнення до саморозвитку тощо.

Часто **серед знайомих дорослих підлітки називали своїх вчитель_ок і тренер_ок як людей, якими вони захоплюються.** Серед їхніх привабливих якостей підлітки здебільшого **перераховували вміння знаходити спільну мову з уч_еницями**, перебування з ними на «одній хвилі», **вміння підтримати**, заспокоїти щодо особистих переживань, поділитися досвідом, дати пораду та вмотивувати. Також згадували і про особисті якості, як-от позитивність, відкритість, легкість у спілкуванні, та **про професійну компетентність**: зрозуміле викладання свого предмета і вміння ним зацікавити інших.

> «Я після школи ходжу на секцію волейболу, то в нас там є тренер, я ним прям захоплююсь. Тому що він якось так уміє [...] розказувать як правильно, що в тебе з'являється мотивація. Навіть коли ти розумієш, що в тебе нічого не виходить. І коли він вже починає пояснювати, щось розповідати, то ти розумієш, що ти можеш набагато більше, чим думаєш».
>
> *Учениця 11 класу*[10]

Особливо важливим для підлітків за кордоном, які перебували в іншомовному середовищі, були **підтримка і поширення української мови вчитель_ками, формування українськомовного оточення.**

> *«Чесно, я захоплююсь всіма нашими викладачами [...], які також допомагають нам зберегти нашу українську мову, щоб ми її не забули. Поки ми навчаємося в англійському оточенні. [...] І я також продовжую спілкуватися і також сподіваюся, що я її не забуду».*
>
> *Учениця школи, 14 років, проживає за кордоном*

[10] Підписи учасни_ць дослідження ми сформували на основі інформації, якою підлітки ділилися під час ФГД. У деяких підписах бракує певних деталей, адже учасни_ці дослідження їх не надали. Частина учасни_ць дослідження проживала за кордоном на момент проведення польового етапу дослідження. У підписи їхніх цитат ми додали позначку «проживає за кордоном». Якщо така позначка відсутня, то на момент проведення польового етапу учасни_ця мешкала в Україні.

Для частини опитаних підлітків **рольовими моделями також були знайомі однолітки:** однокласни_ці, друзі або знайомі з гуртків чи спортивних секцій. Найчастіше згадуваною рисою була **соціальна активність**: «постійно щось робить», «кудись їздить», «бере участь у різних заходах». Також для підлітків у їхніх рольових моделях-однолітках важливими були **успішність у навчанні або у спорті**, розуміння точних наук, заняття творчістю, а серед особистісних рис — відповідальність, здатність до самовираження, відсутність надмірної самокритичності, дружність і відкритість. Деякі учасни_ці дослідження зазначали, що рольові моделі-однолітки спонукали і їх самих почати проявляти схожі риси.

> «Наприклад, я коли познайомилась з [ім'я людини], побачила, що вона дуже така... ну, дружелюбна, заводить завжди різні нові знайомства, і мені це дуже сподобалось. Я стараюся бути більш відкритішою до людей».
>
> *Учениця 10 класу, 15 років*

Багато підлітків називали **відомих людей як свої рольові моделі.** Серед конкретних осіб були згадані як україн_ки, так і іноземн_ки з різних сфер[11]:

- **культура і медіа:** Василь Байдак, Гліб Стрижко, Олексій Ковжун, Михайло Лебіга, Дар'я Підлубна, SadSvit (Богдан Розвадовський), група «Щастя», гурт МУР, Måneskin, Емма Антонюк, Емма Вотсон;
- **бізнес:** Стів Джобс;
- **політики_ні та державні діяч_ки:** Маргарет Тетчер, Валерія Гонтарева, Володимир Зеленський;
- **історичні постаті:** Василь Стус, Володимир Винниченко, Василь Симоненко.

Якщо серед рольових моделей із близького оточення підлітки відзначали ширший спектр особистих якостей, **серед відомих людей вони більшою мірою звертали увагу на досягнення**, такі як створення власного успішного бізнесу, світова популярність, помітні результати в професійній чи публічній діяльності. Та **не менш важливою була громадянська позиція:** підтримка військових, участь у захисті країни, просування української культури, готовність говорити про складні соціальні теми.

[11] Наведений перелік було сформовано з відповідей підлітків. Усі згадані особи — ті, кого учасни_ці дослідження називали під час ФГД.

> «Ще мені дуже сильно подобаються й імпонують люди, які просувають українське. Наприклад, популяризація української мови в тих самих тік-токах або інстаграмі. Ну, я дуже захоплююсь такими людьми, тому що просуваємо наше».
>
> *Учениця школи*

Частина підлітків говорили, що не мають **людей, яких вони могли би вважати прикладами для наслідування.** Такі відповіді зазвичай формулювалися без розгорнутих пояснень (наприклад, «рольових моделей немає»), в окремих випадках звучали висловлювання, що підкреслювали небажання орієнтуватися на інших («я не хочу бути схожою/схожим на когось»). Це може вказувати, наприклад, як на **відсутність або обмежену кількість позитивних видимих прикладів** у найближчому оточенні, так і на несприятливе ставлення до ідеї рольових моделей, **прагнення бути абсолютно самостійними.**

> «Ну, взагалі, от є така пословиця: “Не создавай собі кумирів”. В тому плані, що не всі ідеальні. І я б хотіла, щоб на мене були похожі, наприклад. На мене дивились. Я от веду блог також, і рівнялись на мене. Я сама особистість також, яка проявляється по-різному. І в мене нема ідеалу людини, на яку б я хотіла буть похожа, буть так як вона».
>
> *Учениця 10 класу*

У відповідях підлітків, які перебували в інтернатних закладах, ми помічали схожі тенденції до тих, що описані вище. Проте помітною була відмінність у тому, **як підлітки пояснювали відсутність рольових моделей** серед знайомих їм людей — це було пов’язано з відсутністю дорослих родич_ок або браком близького спілкування з ними.

Вибір рольової моделі та ціннісні орієнтири підлітків перебувають у взаємозв’язку. З одного боку, значущі постаті можуть впливати на формування уявлень про можливі життєві траєкторії, способи самореалізації та соціально значущі досягнення. З іншого — вибір певної людини як прикладу відображає вже наявні цінності, інтереси та пріоритети учасни_ць дослідження.

Коло спілкування підлітків

Підлітки описували, **які риси людей можуть впливати на їхнє бажання спілкуватися з ними або, навпаки, уникати цього.** Якщо в рольових моделях важливими були досягнення, особисті якості, активна громадянська позиція і здатність до емоційної підтримки, то у виборі людей для спілкування визначальними ставали передусім **загальне вміння комунікувати та підтримувати комфортні стосунки.** Найчастіше учасни_ці повторювали такі якості як щирість і чесність: підлітки підкреслювали важливість того, щоб людина була **відкритою у спілкуванні**, «розповідала правду без прикрас» і не обманювала. Це свідчить про важливість відчуття довіри у комунікаціях.

> «Ну, приваблюють, наприклад, коли люди кажуть правду. Це сама така головна риса, щоб люди були чесними, правдивими. Це дуже сильно привертає».
>
> *Учениця 9 класу*

Також учасни_ці дослідження говорили, що для них важливі **відчуття зацікавленості та взаємності в інших.** Це може проявлятися по-різному: хтось цінує тих, хто багато говорить і підтримує розмову, а хтось, навпаки, тих, хто вміє уважно слухати.

> *«А те, що мене приваблює в людях, — те, що люди вміють комунікувати один з одним, і те, що є, ну... Спільне щось. Навіть якщо немає спільного, людина, буває, підлаштовується, щоб даже дізнатися її інтереси, там, може щось прочитати і поговорити потім про це. Оце мені дуже подобається».*
>
> *Учениця 9 класу*

Ще однією важливою рисою є **почуття гумору.** Багато підлітків згадували, що з друзями важливо жартувати, сміятися над одними й тими самими речами і просто добре проводити час. При цьому важливий не просто гумор, а саме схожий гумор, який створює відчуття спільності.

Дуже помітною є також роль **спільних інтересів.** Підлітки часто прямо говорять про те, що їм легше дружити з людьми, які дивляться ті самі фільми і серіали, читають ті самі книги, займаються спортом або мають схожі хобі. Саме спільні інтереси працюють як природний початок розмови і допомагають підтримувати регулярний контакт. Також згадували спільні цінності і схожі погляди на життя.

> «Ну, наприклад, я ще займаюсь нігтями. Я просто роблю собі і друзям нігті. Я також хочу, ну... щоб добре було, щоб вона так само робила нігті і в нас були спільні інтереси. Може, серіали також вона дивилась такі, як я, щоб було про що говорити».
>
> *Учениця 10 класу*

Водночас підлітки звертають увагу і на **морально-етичні риси:** доброту, повагу, толерантність, відповідальність, готовність захистити чи допомогти.

> «Напевно, що мене би спонукало спілкуватися з людиною — те, як вона поводить себе з іншими людьми. Тобто якщо вона допомагає іншим, може захистити когось, якщо їй не важливо, як людина виглядає, якщо вона просто ставиться до неї з добротою, то я би хотіла з такою людиною спілкуватись».
>
> *Учениця школи, проживає за кордоном*

Іноді підлітки також згадували окремі додаткові характеристики — як особистісні, так і пов'язані з досягненнями (наприклад, харизму, прагнення розвиватися, начитаність чи успіхи в спорті). Проте такі риси згадувалися значно рідше, і вони радше доповнювали загальну картину, ніж визначали її.

Загалом відповіді свідчили, що формуючи своє коло спілкування, підлітки передусім орієнтуються на **відчуття емоційного комфорту.**

У відповідях підлітків **риси, які відштовхують від спілкування, часто є протилежними до тих, що вони цінують у друзях і знайомих.** Насамперед це характеристики, які руйнують довіру та створюють напружену атмосферу у взаємодії. Однією з найчастіше згадуваних є **брехня, лицемірство та нещирість.** Підлітки негативно ставляться до людей, які «показово» дружать, а за спиною поширюють плітки або використовують доброту інших у власних інтересах.

> «[...] мені не подобається, коли в людях є ліцемєріє, і взагалі коли вони тобі от кажуть одне, а потім пускають плітки про тебе. Я таке не підтримую, мені не комфортно з такими людьми. Я не можу їм довірити, і треба думати, що ти їм скажеш».
>
> *Учениця 10 класу*

Ще одна група рис пов'язана з **агресивною або зневажливою поведінкою.** У відповідях згадувалися брак приязності, огризання, різкі відповіді, невиправдана злість чи образи. Сюди ж належить і байдужість — незацікавленість у співрозмовнику, концентрація виключно на собі, своїх інтересах, бажаннях і переконаннях, ігнорування прохань і думок

інших. Підлітки також негативно реагували на прояви токсичності у взаємодії: заздрість, зверхнє ставлення, невміння визнавати свої помилки, самоствердження за рахунок інших. Подібна поведінка виключає можливість вступати у рівноцінний діалог, формує напружений емоційний фон і тим самим відштовхує від спілкування. Підлітки, які мешкали в інтернатних закладах, розповідали, що зіштовхувалися **з булінгом від інших дітей**. Вони зазначали, що вважають таку поведінку неприпустимою і не готові спілкуватися з людьми, які вдаються до таких дій.

> «Ну, це фальш, негативність і токсичність, заздрість і конкуренція. Коли людина хоче принижувати інших, щоб почуватися на фоні цих людей краще. Ну, і байдужість».
>
> *Учениця школи, 13 років*

Окремо підлітки звертали увагу на **брак інтересів, цілей або захоплень.** Люди, які «нічим не цікавляться» або не розвиваються, сприймаються як менш цікаві співрозмовни_ці, з якими складно підтримувати змістовну розмову.

> «Мене відштовхують люди, в яких немає якихось цілей, немає, м-м... якихось захоплень. Вони ніби як нічим не цікавляться, і такі люди трохи мене відштовхують».
>
> *Учениця 9 класу, 14 років*

Загалом відповіді показували, що риси, які відштовхують підлітків від спілкування, пов'язані передусім із порушенням довіри, неповагою до співрозмовника та небажанням будувати відкриту та рівноправну комунікацію.

Як оточення впливає на підлітків

Коло спілкування може впливати на підлітків по-різному і **формувати як підтримувальне середовище, так і осудливе.** Учасни_ці дослідження ділилися різними, іноді протилежними досвідами.

Найчастіше **підлітки говорили про підтримку з боку родини, передусім батьків.** У багатьох випадках саме батьки є тими людьми, до яких підлітки звертаються по пораду чи допомогу. Підлітки підкреслювали, що батьки хочуть для них найкращого, можуть надати пораду або підтримують

їхні плани на майбутнє. Водночас **підтримка родини інколи супроводжується певними умовами або обмеженнями.** Наприклад, батьки могли підтримувати вибір навчання, але наполягати на закладі, що був би розташований ближче до дому або в певному регіоні. В окремих випадках саме позиція батьків змушувала підлітків змінювати свої плани — наприклад, відмовлятися від навчання в іншому місті.

> «Ну, мене підтримували батьки, хоть вступу після дев'ятого, хоть вступу після 11-го. Ну, їм було все рівно, але їм було принципово, щоб я не поступала на Західну Україну, бо це далеко. Типу, Київ, Хмельницький — можливо, але далі ні».
>
> *Учениця 11 класу, 16 років*

> «Ну, я так сильно ні з ким не обговорював, батьки солідарні зі мною — куди хочеш, туди і йди вчитися. Ну, мама хотіла б, щоб я вчився на лікаря, але прям не заставляє, просто, ну... ну, хотіла, щоб я на лікаря вивчився. А так-то, якщо хочеш на інженера, то йди на інженера».
>
> *Учень школи, 17 років, проживає за кордоном*

Разом із тим **не всі підлітки відчували підтримку в родині:** батьки могли не підтримувати їхні рішення або критично ставитися до бажань і виборів. У таких випадках підлітки були схильні менше ділитися з ними своїми планами і більше покладатися на інших людей з оточення — друзів, учитель_ок або знайомих.

> «[...] мама не дуже сильно підтримує мене в моїх рішеннях. Тому я своїми рішеннями з нею майже не ділюсь. У мене, наприклад, моя бабуся майже знає все, що я би там хотіла, і то так трошки пересказано так. Але в школі вчителі чи будь-яке оточення — друзі, знайомі, типу, ну, все завжди підтримують».
>
> *Учениця 9 класу, 15 років*

Окрему роль у відповідях займали **вчитель_ки та інші дорослі наставни_ці.** Деякі підлітки згадували вчитель_ок, класних керівни_ць або шкільних психолог_инь як людей, до яких можна звернутися по пораду або підтримку. Інколи саме педагоги_ні підказували їм можливі професійні напрямки або допомагали повірити у власні здібності. Водночас досвід взаємодії з учитель_ками буває і негативним: частина учасни_ць дослідження згадували випадки, коли вчитель_ки занижували оцінки, не вірили у їхні можливості або відмовляли від певних освітніх планів. Такі ситуації могли викликати сумніви у власних здібностях або потребу доводити свою компетентність.

У відповідях **підлітків, які мешкали в інтернатних закладах, важливими фігурами підтримки виступали вихователь_ки, наставни_ці та старші друзі.** Для них ці люди часто ставали тими дорослими, до яких можна звернутися по пораду або емоційну підтримку, а також джерелом відчуття близькості та довіри.

Загалом відповіді показували, що підлітки перебувають у складній мережі соціальних впливів. Родина, друзі та вчитель_ки можуть водночас виступати джерелами підтримки, порад і прикладів для наслідування, але іноді також стають джерелом тиску або критики.

Як підлітки за кордоном підтримують зв'язок з оточенням в Україні

В учасни_ць дослідження, які на момент проведення фокус-груп проживали за кордоном, передбачувано, дещо **змінилися стосунки з оточенням, яке залишилося в Україні.** Деякі з учасни_ць дослідження зазначали, що підтримання зв'язку для них є радше формальністю, бо вони продовжують навчатися в українській школі онлайн і все одно мають спілкуватися. У таких випадках підлітки пояснювали таку комунікацію радше браком вибору й необхідністю спілкуватися — їхній зв'язок є більшою мірою наслідком обставин, що склалися, аніж свідомим вибором.

Інші, навпаки, підтримували зв'язок з однокласни_цями і друзями з України, говорили про школу і життя, телефонували родич_кам, бачилися на канікулах, проте зазначали, що їхні взаємини також зазнали впливу. Більше деталей про залученість підлітків, які перебувають за кордоном, до українського інформаційного простору описано у розділі 3.

Причинами змін у спілкуванні з їхнім оточенням в Україні підлітки називали відстань, тривалий час війни, що збігся з їхнім дорослішанням, під час якого змінюються вони самі і їхні погляди на людей. Тобто природне дорослішання і психологічні вікові зміни наклалися на фізичну відстань, а також на конфлікти з різних причин і випадіння зі спільного контексту. Підтримувати спілкування допомагали навчання онлайн в одній школі і зустрічі час від часу.

Розділ 2 ● Вибір освітньої траєкторії після школи

У цьому розділі ми описуємо, що підлітки планують робити після школи, зокрема яку освітню траєкторію планують обрати та які фактори впливають на їхній вибір. У цьому контексті ми звертаємо увагу на ставлення підлітків до вищої та професійної освіти й можливості взяти рік перерви після навчання у школі, а також коротко описуємо, як підлітки порівнюють навчання за кордоном з навчанням в Україні. У кінці розділу ми розповідаємо про досвід підлітків з профорієнтацією у школі та поза нею, а також їхні побажання щодо таких заходів.

Плани на найближчий час

Ми запитували підлітків про їхні плани на найближчі два роки після школи. Підлітки переважно говорили про вибір подальшої освітньої траєкторії**,** при чому найпопулярнішою була орієнтація на вищу освіту. Менш згадувані варіанти: вступ у заклади фахової передвищої або професійної освіти, поодиноко — навчання на професійних курсах і згодом пошук роботи.

Багато підлітків **не визначилися щодо конкретного закладу освіти та спеціальності для вступу,** а деякі були не впевнені, чи хочуть продовжити навчатися в школі після 9 класу. Втім, частина підлітків, навпаки, мали чітко визначений план дій після завершення школи: на яку спеціальність вони хочуть вступати і в який саме заклад. Ці тенденції були актуальними і для молоді за кордоном.

> «Ну, я однозначно піду кудись вчитись. [...] Я прямо була 100% впевнена, що я піду на якогось кінолога, чи ще таке в тому дусі. Але зараз я взагалі заплуталась, і навіть не знаю, куди б я хотіла піти. І це мене трохи лякає».
>
> *Учениця школи*

> «Я навчаюся до 11 класу і потім поступаю в медичну академію на медсестру, і потім з медсестри я хочу піти в хірургічне відділення, медсестрою для хірурга».
>
> *Учениця 9 класу, 15 років*

Деякі підлітки **не були впевнені щодо власних планів на майбутнє після школи.** Вирішальними факторами для вибору подальшої траєкторії були результати НМТ та розвиток російсько-української війни, зокрема у виборі між навчанням в Україні або за кордоном. Хоча багато підлітків головним для себе вважали складання НМТ, при цьому деякі

з них не мали визначених планів опісля. Загалом потреба складати іспити викликала у підлітків значний стрес і зводила щоденну активність до підготовки до них.

> «Ну, все дуже залежить від того, як я здам НМТ, як я здам екзамени, тобто дуже багато залежить, бо я можу і не здати, і можу [...] вернутися в коледж якийсь».
>
> *Учениця 11 класу, 15 років*

> «Чесно, не знаю щодо планів на майбутнє. Мені головне здати НМТ [...] і вступити».
>
> *Учениця 11 класу*

На рішення підлітків здобувати вищу освіту впливали декілька факторів:

- сприйняття здобуття вищої освіти обов'язковим етапом у житті;
- сприйняття вищої освіти як такої, що необхідна для подальшого розвитку й отримання роботи своєї мрії;
- уявлення, що наявність вищої освіти є ознакою освіченої людини та професіонал_ки;
- сприйняття вступу до університету як відправної точки для початку дорослого життя;
- можливість переїхати з їхнього населеного пункту і мати доступ до більшої кількості можливостей.

У відповідях підлітків був помітний **вплив оточення на їхнє рішення** навчатися в університеті та ставлення до вищої освіти загалом: частина з них, пояснюючи своє рішення, використовували фрази «як усі» та «туди всі йдуть». Деякі підлітки говорили, що їхнє сприйняття вищої освіти формувалося під впливом батьків.

> «[Після школи планую] отримати диплом, працювати по спеціальності, і для мене це якась система, типу, ти спочатку маєш піти в садочок, потім в школу, а потім після школи обов'язково ти маєш піти в університет».
>
> *Учениця школи, 14 років*

Думки про вступ до коледжів або закладів професійної освіти

Також ми питали у підлітків, що вони думають про навчання у коледжі або закладі професійної освіти та чи розглядали можливість отримання освіти там. Важливо зауважити, що **підлітки часто не розрізняли ці типи закладів,** а деякі **нічого про них не знали**.

Загалом підлітки **часто озвучували негативні уявлення** про коледжі та заклади професійної освіти або ж загалом траєкторію фахової передвищої або професійної освіти, наводячи приклади інших людей. Їхнє враження формувалося **на основі досвіду родич_ок і знайомих,** зокрема однокласни_ць, або з відгуків учитель_ок, **через взаємодію** з такими закладами освіти під час їх презентацій у школах або днів відкритих дверей у цих закладах, а також **через загальне негативне сприйняття таких закладів у їхньому оточенні**.

Негативні висловлювання підлітків про заклади професійної освіти можна згрупувати навколо таких напрямків:

- **сумніви в якості освіти** — зокрема, підлітки вважають її **нижчою, ніж в університетах**, а навчальний матеріал подекуди повторює те, що вивчали у школі;
- **уявлення про непрестижність і неперспективність**, бо підлітки вважають обмеженим вибір спеціальностей і неконкурентними професії, яких там навчають;
- уявлення про те, що такі заклади надають **менше можливостей для професійного й особистісного розвитку;**
- **сумніви щодо мотивації студент_ок і вступни_ць:** у відповідях підлітки повторювали наратив про те, що в заклади професійної освіти вступають лише ті, кому байдуже, де навчатися, ті, хто насправді не хочуть вчитися, а частина студент_ок не навчається, а лише отримує стипендію. Водночас, дослідження KSE Institute «Індекс майбутнього» 2025 року показало, що хоч академічна успішність справді корелює з вибором освітнього шляху, 67% підлітків, які обирають професійну освіту, мають цілком достатні бали для вступу до університету. Серед інших факторів впливу на вибір освітнього шляху: сімейні традиції, прагма-

тичні міркування чи відсутність інформації про альтернативи[12].

> «[...] у нас в місті є таке училище. І там взагалі непонятно які люди, непонятно чим займаються. І взагалі, чи є там вчителі. Тобто якщо туди в училище приходять нормальні вчителі, їм кажуть: "Ні, ви нам не треба". Це, типу, з розповідей наших вчителів, які працювали у нас в школі, але хотіли піти працювати туди».
>
> *Учениця 11 класу*

> «В нас в місті є два таких заклади. То діти звідти розповідають тобі, що, "ой, ми там нічого не робимо, нам там поставили четвірку, я радий, всьо хорошо в мене". [...] Вони просто йшли туди, щоб просто, щоб було. Через те складається відчуття, що ці заклади освіти, вони і дають справді от просто щоб було, і все».
>
> *Учениця 11 класу*

Крім загальних уявлень, деякі підлітки мали **негативну думку стосовно конкретних закладів освіти** — часто саме тих, які були розташовані недалеко від їхнього місця проживання. З відгуків знайомих або після особистого відвідування закладів вони вважали, що в цих закладах наявна **корупція**, **незадовільними є якість освіти** у конкретному коледжі та умови навчання. Деякі підлітки не були готові обрати для себе вступ у заклади професійної освіти, адже їм **не підходила програма** в конкретному закладі освіти або ж **серед спеціальностей не було тих, які б їм подобалися**.

> «[Я планую вступати в університет] через спеціальність. Бо коледжі, їх там, по-моєму, тільки три з журналістикою, і там вони не дуже всі хороші. В одному корупція, в іншому застаріла програма, а в іншому більше така направлена на радіовєщання, і мене це трошки не цікавить».
>
> *Учениця 11 класу, 16 років*

Оцінюючи траєкторію залишити школу після 9 класу, деякі учасни_ці висловлювали думку, що **підлітки не є достатньо самостійними,** щоб прийняти рішення і навчатися поза школою після 9 класу. Водночас однією з переваг отримання професійної або фахової передвищої освіти деякі підлітки називали **можливість стати самостійними швидше і раніше почати працювати**.

---

[12] Фундація Олени Зеленської, KSE Institute, Людина в біді (2025). *Індекс майбутнього: професійні очікування та розвиток підлітків в Україні.* Фундація Олени Зеленської. https://foundation-s3.s3.eu-north-1.amazonaws.com/Indeks_majbutnogo_Profesijni_ochikuvannya_2025_6b1deb470a.pdf.

> «Я думаю, що можна [пішовши в коледж] швидше стати самостійнішою. І тоді після коледжу можна поступити також в університет. І можна сказати, це також та сама освіта виходить».
>
> *Учениця 9 класу*

Говорячи про конкретні плани щодо майбутнього навчання, частина підлітків **не планували отримувати професійну або фахову передвищу освіту** через різні причини: для їхньої обраної професії **потрібна вища освіта** або ж вони хотіли б продовжити навчатись у школі до 11 класу, **щоб мати більше часу для вибору професії**. Також багато підлітків зазначали, що їхні батьки хотіли, щоб вони отримали саме вищу освіту. Про це детальніше — у підрозділі **«**Вплив інших на рішення підлітків щодо майбутнього**»**.

> «От я йду після 11-го, я думаю, це якраз прекрасно, щоби і підготуватися до НМТ, і підготуватися просто морально, фізично. Ну от, більше часу, да».
>
> *Учениця 9 класу, 15 років*

Деякі підлітки **розглядали можливість отримання професійної або фахової передвищої освіти**. Деякі з них вирішили після 9 класу вступити до закладів професійної освіти, бо внаслідок освітньої реформи в їхній школі **планувалося скорочення кількості класів до дев'яти або повне закриття закладу**, а навчатися в інших населених пунктах вони з різних причин не хотіли. Один з учасників дослідження в такій ситуації зазначив, що у випадку повернення одинадцяти класів він хотів би продовжити навчання у своїй школі. Деякі з цих підлітків планували згодом здобувати вищу освіту.

> «Я йду в коледж, тому що я йду з дев'ятого, так як закривають школу, а в іншу переходити я не хочу, тому що прийдеться їздити і вставати в п'ятій ранку, поки всіх позвозять, а це мені і так в сьомій складно вставати. Тому я рішила піти в коледж, а після коледжу вже, ймовірно, що я захочу вище йти, в університет перевестися, так як там дозволяє програма».
>
> *Учениця 9 класу, 15 років*

Деякі підлітки зазначали, що **для обраної ними професії потрібна саме професійна освіта**. Одним із факторів, який може вплинути на рішення підлітків, є **стипендія**, яку часто отримують студент_ки таких закладів. Одна учасниця виключно з цієї причини розглядала вступ в заклад професвіти. Іншого учасника намагалися переконати вступити в такий заклад через легкість вступу і можливість отриму-

вати стипендію, однак він обрав іншу траєкторію. Деякі підлітки розглядали вступ до коледжу або закладу професійної освіти як **запасний варіант, якщо вони не складуть НМТ**.

Профорієнтація

Ми також питали підлітків про наявність у їхніх школах заходів, які допомагали їм визначитись щодо вибору професії та шляху після школи.

Такі заходи були **тільки в частини** учасни_ць дослідження: найчастіше їх проводили **шкільні психологи_ні**, деколи — класні керівни_ці та вчитель_ки, рідше — директор_ки, завуч_ки. Також до школи приїжджали **представни_ці інших закладів освіти, студентство ЗВО, представни_ці різних професій**. Такі активності часто орієнтовані на одинадцятий клас, водночас вибір професії підлітки часто роблять ще у 9–10 класах, тому пізніше профорієнтація може бути для них вже неактуальною.

> «Ну, мені це не допомагало, тому що це було в 10 класі, а я вже вибрала сферу, де я буду працювати, в кінці 9 класу, як закінчила 9 клас, у травні місяці. Так що мені це вже не було потрібним, скажімо так».
>
> *Учениця 11 класу, 16 років*

Підлітки згадували про різноманітні профорієнтаційні заходи й активності у школі, що можна представити таким переліком:

- **поділ класів за предметними напрямками:** підлітки і в Україні, і за кордоном визначали це як спосіб профорієнтації;
- **проходження тестів на визначення схильностей до професії:** зокрема, у деяких школах результати тесту використовували для розподілу учнівства у класи за предметними напрямками;
- **ознайомлення з різними професіями**, зокрема під час уроку основ здоров'я, а також через перегляд профорієнтаційних відео та лекцій від професіонал_ок у різних сферах;
- **дискусії та розмови щодо вибору професії, планів на майбутнє;**
- **поради від учитель_ок** щодо різних професій;

- отримання **інформаційних матеріалів** про заклади освіти;
- участь зі школою у **Днях відкритих дверей у закладах освіти та екскурсії;**
- **візити від представни_ць закладів освіти**:
    - зокрема, технічних, військових та аграрних закладів освіти і спеціальностей,
    - деколи школи відвідували студент_ки закладів вищої освіти та коледжів,
    - під час таких візитів відбувалося представлення закладу та спеціальності або ж рідше — були проведені майстер-класи та тестування для підлітків;
- **візити представни_ць Української академії лідерства.**

Підлітки, які перебували за кордоном, також розповідали про проведення тестувань, екскурсії до університетів, візити представни_ць університетів до їхніх шкіл. Крім того, у школі вони могли брати участь у тренінгах з психолог_инями або проконсультуватися з кар'єрними радни_цями, обрати профіль і різні предмети у школі, які спрямовані допомогти їм визначитися з майбутньою професією. Одна з учасниць дослідження розповіла про проєкт, який дозволяє підліткам обрати професію та спробувати попрацювати протягом п'яти днів.

Підлітки, які мешкали в інтернатних закладах, також згадували, що до них приходили представни_ці ЗВО та громадських організацій, щоб розповісти про різні професії та процес отримання вищої освіти.

Частина підлітків **негативно оцінювали профорієнтацію в українських школах або мали негативний досвід**. Їхні коментарі стосувалися недостатньої ефективності та корисності таких заходів, а саме:

- представни_ці університетів часто лише розповідали про свій заклад і не надавали інформації чи порад про вибір спеціальності, як очікували підлітки;
- якщо представляти заклад освіти приїжджали студент_ки першого курсу, деколи вони не могли надати всю потрібно інформацію про університет і навчання там; окрім того, уч_ениці сприймали їхні поради скептично через майже незначну різницю у віці;

- деколи уч_еници мали враження, що вчитель_ки та психологи_ні не зацікавлені їм допомогти;
- у випадку підлітків, які мешкали з інтернатних закладах, під час профорієнтаційних заходів не всі мали власні смартфони, тому не змогли пройти профорієнтаційний тест, який пропонували представни_ці ЗВО;
- під час деяких заходів уч_еници відчували, що на них тиснули і схиляли обрати ту чи іншу траєкторію.

> «У нас була така лажа, я не знаю, у нас просто там самі ці педагоги, психологи не хотіли про це розказувати. Вони просто такі, ввімкнули, пішли, відео закінчилося, вони такі: "Все зрозуміло? До побачення"».
>
> *Учениця 11 класу, 16 років*

> «У мене в школі такий захід був тільки один раз цього року. Адже у нас скорочували школу до дев'ятирічки. І нам розповідали, що ось, ну, підете з дев'ятого, то можна піти в бурсу, в коледж, після коледжу в університет, собі вивчитись. Нащо вам той 11 клас?»
>
> *Учениця 9 класу, 15 років*

Ми також питали підлітків, що допомогло їм визначитися зі спеціальністю й університетом, і виявили, що **лише деякі заходи профорієнтації у школі були для них помічними**.

Частині підлітків найбільше допомогло **спілкування зі спеціаліст_ками у сфері**, яка їх цікавить, при чому такі заходи могли проходити й поза школою. До прикладу, учасни_ці дослідження, які взаємодіяли з ГО «Змінотворці», мали можливість спілкування з експерт_ками завдяки широкій мережі організації. Для деяких підлітків корисними були тестування у школі: вони допомогли їм краще зрозуміти себе.

> «Я визначився, тоді почав говорити з людьми, які були в цій професії, мені сподобався їхній досвід, та і все».
>
> *Учень 11 класу, 16 років*

> «В мене є чіткий план. Я закінчую школу, 11 класів. Потім я поступаю в університет, на правничу спеціальність, і працюю нотаріусом. [...] Я запитувала у людей, які в цій сфері працюють, знаються. І з батьками спілкувалась багато».
>
> *Учениця 10 класу*

Підлітки також згадували про інші заходи поза межами школи, корисні джерела інформації та сприяння інших, пов'язані з професійною орієнтацією:

- **курси,** зокрема фахові, як-от з програмування, та курси від ГО «Змінотворці», які допомогли прийняти рішення щодо майбутньої професії;
- **інтернет, соцмережі, книги, фільми:** звідти підлітки отримували корисну інформацію про професії, яка вплинула на їхній вибір;
- **досвід рідних і знайомих:** обираючи університети, підлітки орієнтувалися на досвід інших людей, які навчалися в конкретному закладі освіти;
- **заходи від закладів вищої освіти:** одна з учасниць дослідження брала участь у літній школі від університету, що допомогло їй визначитися, чи вона хоче там навчатися; підлітки з інтернатних закладів підкреслювали користь від заходів, які проводило студентство ЗВО про спеціальності, на яких навчаються;
- **допомога репетитор_ок і тренер_ок:** деякі з них зацікавили підлітків своїм предметом/напрямком діяльності, що повпливало на вибір спеціальності й університету, а також підтримували порадами;
- **профорієнтаційний табір:** один з учасників дослідження завдяки такому заходу визначився з професією, працюючи з професіонал_ками у цій справі.

Для підлітків, які перебували за кордоном, найбільш корисними були **консультації з кар'єрними радни_цями у школі**, під час яких вони обговорювали недоліки та переваги професій, а також які предмети їм варто обрати серед вибіркових у школі. В Україні така практика не є поширеною. Однак учасниця дослідження відзначила створення системи профорієнтаційних радни_ць на рівні громади, які після спеціального навчання будуть допомагати дітям з вибором професії. Для деяких підлітків за кордоном корисним було **спілкування з представни_цями закладів вищої освіти**, адже ті не просто розповідали їм про свій заклад, а й допомагали підібрати спеціальність. Також корисною була **можливість обирати предмети у школі** та сфокусуватися на тих, які будуть потрібні для майбутньої професії, змінювати їх протягом навчання.

Узагальнюючи роздуми підлітків про профорієнтацію, можна виокремити ключові очікування та запити щодо профорієнтації у школі:

- **більше можливостей спілкуватися і переймати досвід інших людей**: вчитель_ок, колишніх випускни_ць їхньої школи або ліцею, експерт_ок у різних

сферах. Досвід підлітків показує, що найбільш корисною для підлітків є персоналізована допомога, а також спілкування з людьми, які працюють у різних сферах або навчаються в закладі освіти та на спеціальності, які цікавлять підлітка;

- **регулярність, а не одноразовий захід:** наприклад, один урок на тиждень або місяць; також підлітки позитивно оцінювали можливість проходження курсів у ГО «Змінотворці», адже це — системний підхід, який допомагає їм протягом тривалого часу вибудовувати свою ідентичність і пізнавати світ;
- **більш інформативні заходи:** на думку підлітків, часто профорієнтація не була для них корисною й не допомогла вибрати професію, натомість вони хотіли б цієї підтримки, зокрема щоб їх ознайомлювали з ширшим колом професій. Також для них важливою була б можливість знайомитися з професіями у реальному житті — наприклад, ходити на екскурсії в компанії;
- **залучення молоді до проведення заходів:** на думку деяких підлітків, профорієнтацію повинні проводити молоді люди, адже вони найкраще розуміють підлітків;
- **цінова доступність заходів:** деякі підлітки висловлювали думку, що ці заходи повинні бути безплатними або за доступною ціною.

> «Мені хотілося би, [щоб] випускники, які випустилися з нашого ліцею, [...] приїжджали і розповідали за свій досвід, куди вони поступили, що там, як там?»
>
> *Учениця 10 класу, 15 років*

> «І так, в цілому, саме краще допомагає — це новостворені проєкти. Тому що там більш молоді люди. Вони розуміють, як з нами, по-перше, потрібно спілкуватися. А по-друге, які професії зараз більш цікаві молоді. [...] Але от проєкти, ну, типу, там де молоді люди його створюють, ініціюють щось, то це саме краще допомагає».
>
> *Учениця 9 класу, 14 років*

Альтернативні траєкторії: gap year

Деякі підлітки розповідали, що роздумуючи про найближче майбутнє, вони розглядали й інші траєкторії, окрім отримання вищої, фахової передвищої або професійної освіти. Одним із варіантів було **взяти рік перерви,** що також називають gap year. Більшість учасни_ць дослідження знали про це як про альтернативу продовження формального навчання, зокрема чули про неї на заходах з профорієнтації або від знайомих. Загалом, підлітки **по-різному оцінювали для себе можливість взяти рік перерви** й називали багато переваг і недоліків такого вибору, які зводяться до переліку у таблиці нижче.

Думки підлітків про рік перерви після школи

Аргументи «за»	Аргументи «проти»
• за рік перерви можна краще підготуватися до вступу; • буде більше часу для приділення уваги хобі та інтересам; • за цей час можна краще зрозуміти, ким бути та куди далі рухатися; • це можливість відпочити після інтенсивного навчання і підготовки до екзаменів в 11 класі; • це можливість заробити гроші та стати більш самостійними і незалежними від батьків; • це можливість спробувати щось нове і познайомитись з новими людьми.	• це втрачання часу; • після року перерви можна занадто розслабитись — буде важко починати навчання знову; • за рік перерви все забудеться, буде важче вступити в університет; • після року перерви буде небажана вікова різниця з одногрупни_цями в університеті; • не вистачить коштів на цей рік життя.

Переважно підлітки **лише розглядали** варіант взяти рік перерви. **Поодиноко йшлося про чіткий план**. Вони думали зробити перерву з метою заробити трохи грошей перед навчанням, краще підготуватися до екзаменів і вступити в кращий університет, здобути новий досвід і познайомитися з новими людьми, стати більш самостійними та незалежними від батьків, мати більше часу, щоб визначитися, куди їм вступати. Деякі з них розглядали цей варіант, адже не

знали, яку спеціальність та університет їм обрати. Також були такі підлітки, які розглядали вступ до Української академії лідерства[13] або участь у програмі обміну FLEX[14].

> «Хочу якраз оцей рік перерви зробити, щоб піти попрацювати, зрозуміти насамперед, як працює це життя. Зустріти багато інших людей. [...] Так, загалом аби зрозуміти оце, хто ти, що ти, і як ти. Так, якщо піти працювати, то це також добре, тому що є певні свої кошти, ти вже, можна сказати, самостійний».
>
> *Студентка 2 курсу коледжу*

Деякі підлітки говорили, що **взяли б рік перерви, якби не склали НМТ або не вступили до бажаного закладу освіти**. У цей час вони б пішли на роботу та готувалися б до екзаменів. Про це говорили і підлітки, які проживають за кордоном.

> «[Якби я не склала НМТ], я б не пішла в коледж, а просто взяла рік перерви. [Я] би пішла на якийсь підробіток, поробила б, і тоді за цей час, вільний свій час, я б [...] готувалась до НМТ, брала репетиторів. Ну, щоб точно вже скласти НМТ і вступити до того ВУЗу, який я хочу».
>
> *Учениця 9 класу, 14 років*

Здебільшого ті, хто розглядали можливість зробити перерву або мали такий план, все одно після цього **планували вступити до університету**. Лише одна учасниця дослідження планувала вступити в Українську академію лідерства без подальшого отримання вищої освіти.

Серед тих, хто відмовився від такого плану, були підлітки, яким батьки не дозволили би скористатися можливістю перерви у навчанні. А також ті, хто раніше розглядали таку можливість, проте пізніше самостійно обрали іншу подальшу траєкторію.

---

[13] Українська академія лідерства — це освітня програма для випускни_ць шкіл в Україні, спрямована на розвиток лідерства, громадянської відповідальності й особистісних навичок перед вступом до університету.
[14] Future Leaders Exchange Program (FLEX) — це програма обміну, фінансована урядом США, яка дає старшокласни_цям можливість безкоштовно навчатися один рік у школі в США та жити в американській родині.

Вплив інших на рішення підлітків щодо майбутнього

Розглядаючи різні варіанти продовження навчання, підлітки часто **орієнтувалися на друзів, знайомих, рідних, а більшою мірою на батьків**. Наприклад, деякі батьки наполягали на вступі до університету, не підтримуючи ідею року перерви у навчанні, або надавали поради, намагалися вплинути на вибір дітей щодо конкретного місця навчання; інші ж давали більше простору для самостійного вибору підлітками, були готові підтримати їхнє власне рішення.

> «Мама мене повністю підтримувала, куди б я не пішла, але головне її таке правило було, щоб я закінчила 11 класів».
> *Учениця 11 класу, 16 років*

> «Я би взагалі не пішла [далі навчатися], але батьки мене заставили [...]».
> *Учениця, 14 років*

Підлітки також розповідали про **вплив вчитель_ок та інших працівни_ць школи.** Деякі **нав'язували їм думку, що вища освіта є обов'язковою**, а рішення не вступати після школи буде неправильним. Деякі підлітки **отримували підтримку від вчитель_ок, психолог_инь або соціальних педагог_инь**, зокрема щодо вибору шляху після школи, а також того, як давати раду з тривогами і відчуттям невизначеності у період здачі НМТ.

> «Школа дуже сильно давить, що потрібно вступати. Ну, але я вирішила так сама. Загалом, вони своїх учнів ніяк не підтримують, не розказують куди можна, і так далі. Просто от вони вважають, якщо ти не поступиш, ти будеш необразованим».
>
> *Учениця 11 класу*

> «Я думала — все, не здам НМТ, це кінець всесвіту. Але, типу, от якраз-таки та вчителька, педагог, психолог з нашої школи, [...] ми поговорили про це, просто в цілому вона казала, що, типу, це не кінець світу, це просто не настільки серйозно сприймати НМТ, в тому плані, що, типу, менше хвилюватися, серйозно, типу, готуватися, але щоб це не було таке, що все, я мушу це здати на якісь 200–300».
>
> *Учениця 11 класу, 16 років*

Підлітки, які мешкали в інтернатних закладах, **по-різному відгукувалися про роль їхніх вчитель_ок і вихователь_ок у виборі подальшої траєкторії**. Деякі з підлітків розповідали, що чули від дорослих знецінення, сумніви, що їм вдасться реалізувати свої мрії. Важливо зазначити, що

для підлітків, позбавлених батьківського піклування, випадки неприйняття або засудження з боку людей навколо мали більший негативний вплив на їхній психоемоційний стан. Частково це пояснюється **обмеженою можливістю компенсувати негативний досвід за допомогою підтримки інших людей**, адже за умов конфліктів між вихован_ками одного дитячого будинку вихователь_ки мають займати радше нейтральну позицію. Окрім цього, підлітки, які мешкали в інтернатних закладах, не завжди відчувають достатній емоційний зв'язок з ментор_ками та працівни_цями дитячих будинків для того, щоб звернутися до них по допомогу. При цьому, попри наявність у частини підлітків негативного досвіду спілкування з дорослими й однолітками, деякі, навпаки, говорили, що їх підтримували, давали корисні поради, намагалися надихати на нові звершення.

Вибір спеціальності та університету

Частина підлітків, які планували здобувати вищу освіту, **уже знали, куди і на яку спеціальність** вони хочуть вступати. Деякі **сумнівалися** і були в роздумах. Серед учасни_ць дослідження ті, які навчалися в 11 класі, частіше розуміли, в якому закладі освіти та на якій спеціальності вони хотіли би навчатися. Натомість молодші підлітки часто мали лише розуміння, яку професію вони хотіли би мати, але не були певні щодо майбутнього навчання.

На вибір підлітків щодо університету та спеціальності часто **впливали батьки,** однак цей вплив був меншим, ніж у випадку з загальною траєкторією майбутнього. Для їхніх батьків часто було **менш критично, яку саме спеціальність та університет обере їхня дитина,** — важливим був факт продовження освіти.

Частина підлітків радилися з батьками, або ж ті могли самі ділитися з ними своїми думками і давати поради. Часто для батьків було важливим **розташування університету**, насамперед через безпековий фактор. Рідше — через факт віддаленості від дому. Частина підлітків говорили, що їхні батьки **повністю підтримували** їх і давали їм простір для вибору. Батьки, родич_ки та знайомі частини підлітків висловлю-

вали **критичні думки, зокрема щодо певних спеціальностей** — наприклад, враховуючи фактори перспективності професії та розмір імовірної зарплати. Деякі підлітки враховували думку людей, які їх оточували, та змінювали свої плани.

> «Було бажання піти [вступити в університет], звісно, в східні якісь, але вже там щось [були] деякі конфлікти з сім'єю. Бо там дуже небезпечно, як вони кажуть».
>
> *Учень 11 класу, 16 років*

> «Ну, зараз як я вибираю свій шлях у майбутнє, то мене всі підтримують. Додають свої думки, але в основному роблю вибір я, і всі його приймають, підтримують все-таки. Якщо Київ, то це Київ. Зважуємо всі плюси та мінуси і приходимо до спільного вирішення, все-таки чого я захочу».
>
> *Учень школи, 16 років*

У виборі спеціальності для підлітків подекуди важливими були **приклади інших**, на кого вони орієнтувалися: рідних, друзів, знайомих учитель_ок. Однією з переваг у таких випадках було те, що підлітки краще розуміли, як виглядає та чи інша робота. Частина підлітків передусім брали до уваги **те, що їх зацікавлює, що їм подобається або вдається робити добре** — наприклад, шкільні предмети. Деякі підлітки орієнтувалися на такі **практичні аспекти** як можливість знайти роботу у майбутньому, наскільки сфера та спеціальність є перспективними для розвитку і чи є можливість працювати дистанційно. Однак **професійні наміри деяких підлітків не були сталими**: вони хотіли обрати одну спеціальність, але згодом вирішили обрати іншу.

> «[Я] хочу поступити після 11 класу в медичний університет. Хочу стати лікарем, як моя бабуся, і для мене це мета [...]».
>
> *Учень 10 класу*

> «Мені подобається біологія, у мене класна керівничка — біологічка, вона завжди мене тягала на всі конкурси [...]. Я писала декілька наукових робіт в МАНі. І мені дуже сподобалось, я вирішила: певно, треба йти сюди».
>
> *Учениця 10 класу, 16 років*

> «Я вирішила вступати на системи штучного інтелекту. То на мене повпливало ще те, що ця сфера розвивається, є багато напрямків, створюється щось нове. І, ну, є шанс створити щось цікаве і якось розвивати цю сферу далі самому».
>
> *Учениця 11 класу*

Обираючи університет, підлітки орієнтувалися на такі критерії:

- **розташування**: цей фактор був важливим для частини підлітків, зокрема через безпекову ситуацію. Деякі підлітки хотіли навчатися саме в Україні або в конкретній області, щоб бути ближче до дому, або ж просто хотіли навчатися в тому місті, яке їм подобається;
- **якість освіти та престиж:** частина підлітків звертали увагу на престиж університету, а також наскільки якісним є навчання на обраній спеціальності;
- **умови навчання та проживання**: важливими для деяких підлітків були якість гуртожитка та належний стан аудиторій;
- **репутація та доброчесність**: кілька учасни_ць дослідження підкреслювали важливість відсутності корупції та корупційних скандалів в університеті;
- **різноманітні освітні можливості:** для деяких підлітків важливою була розвинута міжнародна співпраця, можливість отримати подвійний диплом, перспектива кар'єрного росту, зв'язки з компаніями для можливості дізнатися, як на практиці виглядає робота, і потенційно працевлаштуватися там у майбутньому;
- **студентська спільнота та позанавчальна активність:** деякі підлітки вважали важливою спільноту університету та наявність активностей поза навчанням;
- **наявність успішних випускни_ць і позитивних відгуків** людей, які навчалися в закладі освіти.

Навчання в Україні та за кордоном

Узагальнюючи озвучені підлітками думки про переваги і недоліки навчання в Україні та за кордоном, можна виокремити **дві групи переваг навчання за кордоном**.

- **Умови для навчання безпечні та загалом зручніші** там, де немає війни, зокрема через відсутність відключень електроенергії. Також через безпечні умови та стабільність легше будувати плани.
- **Кращий рівень освіти і більше можливостей:** поза

думками про вищу якість освіти за кордоном, підлітки також вважають, що за кордоном нижчий рівень корупції в університетах, а умов для розвитку і добробуту студентства, зокрема можливостей для навчальних обмінів, — більше. Також учасни_ці дослідження висловлювали думку, що закордонну освіту роботодав_иці цінують більше, і вона дає більше перспектив, а проживання в іншій країні дозволяє вивчати іноземну мову у середовищі носі_йок.

Та не всі учасни_ці поділяли ці думки — для частини з них, навпаки, **навчання в Україні мало більше переваг**, зокрема:

- можливість навчатися у знайомому середовищі: це стосується мови, культурних норм, оточення;
- високий рівень освіти та вимогливість освітньої системи;
- швидкий розвиток країни та залучення викладач_ок з-за кордону.

Більш детально роздуми підлітків на цю тему описано у частині «Вибір між життям в Україні та переїздом за кордон» розділу 3.

Розділ 3 ● Уявлення підлітків про майбутнє

У цьому розділі ми описуємо уявлення підлітків стосовно віддаленого майбутнього. Зокрема, це стосується роздумів учасни_ць дослідження про їхнє життя після здобуття освіти (наприклад, після випуску з закладу професійної або вищої освіти), якими особистостями вони хотіли би стати у дорослому житті та чого прагнули б досягти у майбутньому.

Роздуми про майбутнє після здобуття освіти

Для багатьох учасни_ць дослідження питання про бачення свого майбутнього за умовні 5–10 років доволі складне: вони про це раніше не роздумували, і тому їм **важко було сформулювати довготермінові плани,** а для частини — навіть мрії. Деякі з них говорили про довготривале навчання, зокрема здобуття ступеня магістра в університеті та подальше працевлаштування, а також про бажання знайти роботу, яка приносила б їм задоволення.

Частина учасни_ць дослідження **свідомо не фокусувалися на роздумах про власне майбутнє.** Вони пояснювали це бажанням жити у теперішньому часі та не витрачати енергію на побудову конкретних планів через мінливість обставин навколо них. Серед підлітків, які мешкали в інтернатних закладах, також траплялися такі відповіді. Втім, деякі з них відповідали, що, навпаки, більш прицільно думають про майбутнє і намагаються його спланувати, пояснюючи це браком можливості **розраховувати на підтримку інших людей**.

> «На мою думку, що не потрібно настільки забігати вперед. Ну, в мене є цілі, там, плани. Але думка і взагалі розуміння можуть змінитися, не знаю, навіть буквально за пару днів або тижнів».
>
> *Учениця школи*

Значна кількість учасни_ць дослідження ділилися сподіваннями та мріями стосовно свого життя, радше ніж конкретними планами. Зокрема, це стосувалося **бажання подорожувати й отримувати нові враження, мати у своєму оточенні близьких людей, працювати у цікавій їм сфері**. Деякі з підлітків роздумували над можливістю побудувати сім'ю.

Розповсюдженим побажанням на майбутнє серед підлітків була **стабільність**. Вона стосувалася наявності довготривалої роботи та рівня доходу, з яким закриття базових потреб (наприклад, житло, харчування, можливість приділяти час дозвіллю) не потребуватиме додаткових зусиль. Деякі з учасни_ць дослідження висловлювали **надію на зменшення відчуття невизначеності у майбутньому**, а також на можливість прогнозувати й облаштовувати своє життя без відчуття стресу. Для деяких із підлітків, які взяли участь у дослідженні, це прагнення загострювалося через тривожність і відчуття розгубленості, викликані необхідністю вибрати життєву траєкторію після школи.

Як підлітки розуміють поняття «успішність»

Уявлення про віддалене майбутнє перетиналися з думками підлітків про те, що для них означає поняття «успішність». Значна частка учасни_ць дослідження говорили, що для них досягти успіху — це **мати фінансову стабільність і можливість покращити якість життя**. Для більшості це означало рівень достатку, за якого можливо жити комфортно без переживань про задоволення базових життєвих потреб і робити заощадження. Деякі підлітки також включали до цього переліку **можливість підтримувати своїх близьких фінансово** й організовувати спільне дозвілля та відпочинок (наприклад, подорожі).

Частина учасни_ць дослідження **ототожнювали досягнення успіху із саморозвитком і самореалізацією**. Ці підлітки висловлювали прагнення постійно отримувати нові навички та досвід. Відповідно, для цієї групи учасни_ць успішність розглядалася радше як процес, у якому завжди є можливість для подальших здобутків.

> «В цей термін, я думаю, я вкладаю той сенс, щоб мати якісь цілі і постійно досягати їх. Так само, типу, дізнаватися щось нове, робити щось, не стояти на місці. Не просто, там, взяти якийсь мінімум і жити так. А чогось постійно досягати, робити щось».я
>
> *Учениця 11 класу*

Деякі з підлітків **пов'язували успішність з професійною діяльністю**. Успіх у цьому випадку розглядався як освоєння конкретної спеціальності, здобуття експертності та кар'єрне

просування у цій сфері. Варто зазначити, що для цієї групи учасни_ць дослідження важливим був саме **професійний розвиток у рамках «улюбленої справи»**. Звертаючись до цього поняття, підлітки мали на увазі рід зайнятості, який вони самостійно обрали і залученість до якого викликала у них зацікавленість та захоплення.

Частина підлітків, які взяли участь у фокус-групових дискусіях, **відносили незалежність і самодостатність до запорук успіху**. Для цієї групи учасни_ць дослідження важливо було мати досягнення, здобуті виключно власними зусиллями. Значну роль для підлітків із таким баченням успіху відігравала **можливість самостійно контролювати власне життя, приймати власні рішення та не підпорядковуватися впливу інших**. Підлітки зазначали, що вони хотіли б, аби їхні досягнення неможливо було приписати їхньому оточенню або навколишнім обставинам, щоб вони належали саме їм. Варто зазначити, що така тенденція може пояснюватися наявністю у підлітків відчуття зовнішнього контролю. У розділі 2 ми згадували про те, що вибір життєвої траєкторії після завершення школи для підлітків може супроводжуватися впливом з боку дорослих (родич_ок і вчитель_ок), однолітків і суспільним тиском загалом. Найбільше це проявляється під час прийняття рішень про продовження навчання, про вибір закладу освіти та майбутньої професії. Брак у підлітків контролю над тим, як приймаються ці рішення, може підсилювати бажання якнайшвидше здобути незалежність у майбутньому.

> «Для мене це, мабуть, коли ти маєш повністю контролювати своє життя сама, і ти спокійно можеш, наприклад, вирішити щось спонтанно, і тобі буде все одно комфортно».
>
> *Учениця 9 класу, 15 років*

Для деяких підлітків поняття успішності було пов'язане не лише з наявністю життєвих досягнень, а й **із зовнішнім визнанням**. Ці учасни_ці дослідження хотіли б викликати у людей довкола повагу до їхнього успіху та бажання наслідувати їхні здобутки.

> «Успіх для мене — це якщо вже з тебе беруть інші приклад. Тобто хороший приклад, не поганий — змогти себе забезпечувати, не піддаватися впливу чужому, поганому, я маю на увазі».
>
> *Учениця 10 класу, 15 років*

Ідеальне місце для життя в уявленні підлітків

Плани та мрії стосовно майбутнього значною мірою були пов'язані з думками про місце проживання. Ця тема зачіпалася у розділі 2, присвяченому думкам підлітків про плани після завершення школи. Значна кількість учасни_ць дослідження розповідали, що **планують переїжджати заради вступу до обраних закладів освіти**. Обговорюючи більш віддалене майбутнє, більшість підлітків також зазначали, що хотіли би змінити місце проживання та виїхати з населених пунктів і громад, у яких вони проживали на момент проведення дослідження. Основними причинами були **низький рівень життя та брак кар'єрних перспектив у їхніх населених пунктах**. Частіше про бажання переїхати говорили підлітки з менших за розміром населених пунктів і громад, у яких вони не вбачали можливих змін на краще.

> «[...] це точно буде переїзд у більше місто. Тому що у нашій громаді я не бачу ніяких перспектив взагалі на якийсь розвиток».
>
> *Учениця 10 класу, 16 років*

Відповідно, одним із головних критеріїв для вибору населеного пункту, у якому учасни_ці дослідження хотіли б жити у майбутньому, була **наявність достатньої кількості можливостей для працевлаштування**. Окрім професійних перспектив, частина учасни_ць дослідження зазначали, що для них переїзд у інший населений пункт — це **шанс познайомитися з новими людьми** й отримати досвід життя поза межами знайомого оточення. Підлітки, мотивацією яких був пошук ширшого кола можливостей, висловлювали сподівання на те, що у майбутньому проживатимуть у великих містах, таких як Київ або Львів. Деякі підлітки розглядали також можливість переїзду у більші міста в межах областей, у яких вони проживають зараз. Варто підкреслити, що при обговоренні можливості переїзду учасни_ці дослідження не розглядали села та селища як потенційні місця для життя.

Частина учасни_ць **керувалися критерієм безпеки**, тому розглядали як потенційні місця для проживання лише населені пункти, віддалені від лінії бойового зіткнення, — зокрема західні області України.

До критеріїв вибору належала також **атмосфера міста**. У це поняття учасни_ці дослідження вкладали **відчуття комфорту та затишку** від проживання у певному місці. Так, серед підлітків були також ті, хто схилялися до вибору більш спокійних населених пунктів, перевагою яких є спокійний ритм життя та тиша.

> «Можливо, якесь тихе місто. Щоб не було дуже багато тих скандалів чи якихось звуків. Тихе містечко. Можливо, таке, в якому я буду працювати, щоб була робота близько».
>
> *Учениця 9 класу*

Частина учасни_ць дослідження **розглядали можливість залишитись у своїх населених пунктах** або повернутися в них після завершення навчання. Основними причинами були **бажання бути ближче до родич_ок і відчуття комфорту через перебування у звичному оточенні.** Деякі підлітки прагнули жити саме у своїх рідних населених пунктах через **бажання розвивати та розбудовувати власну громаду.** Це могло стосуватися як розв'язання наявних соціальних проблем, так і покращення економічного становища людей у населеному пункті. Наприклад, підлітки говорили про ідею відкриття власного бізнесу та створення нових робочих місць.

Серед підлітків були також ті, хто **не мали конкретних планів або побажань щодо майбутнього місця проживання**. Деякі з учасни_ць дослідження обирали не будувати деталізованих планів на майбутнє. Інші прагнули спочатку приділити час подорожам і спробам пожити в різних населених пунктах, аби обрати для себе найбільш оптимальний варіант.

Вибір між життям в Україні та переїздом за кордон

Обираючи між життям за кордоном і життям в Україні, **більшість підлітків, які брали участь у дослідженні та станом на час проведення дослідження перебували в Україні, не планували переїзд за кордон**. Часто причиною прийняття такого рішення були **патріотизм і відчуття вкорінення у своїй країні та культурі.** Окрім цього, вагомим фактором, який спонукав підлітків хотіти будувати своє життя в Україні, були люди. На їхню думку, в Україні люди з

більшою ймовірністю можуть надати підтримку та допомогу іншим — порівняно з іншими країнами. Підлітки відзначали й інші позитивні якості, наприклад, сміливість, героїзм та рішучість, а також розповідали, що пишаються проживанням в одній країні із такими людьми і відчувають єднання з іншими україн_ками.

> «За кордоном нема таких людей, як у нас. У нас вони, ну, як сказати... сміливі, от як зараз, з-за того, що в Україні військовий стан, я думаю, наскільки б багато людей не відкликнулося за кордоном».
>
> *Учень 9 класу, 14 років*

Частина учасни_ць дослідження розповідали, що **у минулому мали бажання переїхати за кордон, проте змінили думку з часом**. Деякі підлітки розповідали, що вирішили залишитися в Україні через посилення в них патріотичних цінностей після початку повномасштабного вторгнення. Частина — через небажання розлучатися з близькими людьми та змінювати знайоме середовище. Серед учасни_ць дослідження, які говорили про зміну рішення, були також підлітки, які раніше проживали за кордоном або отримували інформацію про такий досвід від членів їхніх родин або друзів. Ці підлітки зазначали, що попередньо їхнє **бажання виїхати за кордон формувалося з огляду на стереотипні уявлення про життя в інших країнах —** наприклад, про вищі заробітні плати та кращий рівень життя, зокрема культурний, соціальний та економічний розвиток. Проте отримавши досвід проживання за кордоном або почувши про нього від близьких, вони змінили думку й вирішили будувати своє майбутнє в Україні.

> «Змінила я свою думку десь в класі 9. До цього я десь роки 3–4 прямо була цілеспрямована, налаштована поступати за кордон. Потім я познайомилась з однією людиною з цієї країни. Я їй, там, розказувала, я боготворила ту країну. І ця людина мені каже: “Ти насправді думаєш, що там так все класно? Там також є свої мінуси, там також є свої проблеми”, от. І потім я якось почала замислюватись уже більш глибше про це все. І вирішила залишатись в Україні».
>
> *Учениця 10 класу, 16 років*

Помітно інші пояснення стосовно міграції звучали від підлітків, які проходили навчальні курси ГО «Змінотворці». Вони зазначали, що **наявність навчання допомагала їм розглянути тему життя в Україні або за кордоном під іншим кутом зору**. Зокрема, більш предметно оцінити плюси та мінуси проживання в Україні та переїзду за кордон, а також **усвідомити вплив, який їхні рішення мають у контексті**

держави. Така тенденція може свідчити про важливість навчання, зокрема позашкільного, яке пояснювало б підліткам, яким чином вони можуть впливати на майбутнє країни та формування громадянської позиції.

> «Зробили цю позицію [позицію залишитися в Україні] якоюсь сталою, то це, мабуть, "Змінотворці". Бо саме в них ми почали говорити про проблеми виїзду. І прямо про відтік мізків. Про те, що це є проблемою, по суті, національного рівня. Тому я не хотів би ставати частиною цієї проблеми. А якраз протидіяти їй і допомагати якось розвиватися саме всередині».
>
> *Учень 11 класу, 16 років*

Для деяких підлітків **перебування в Україні — своєрідна «зона комфорту»**, оскільки знання мови, культурного та соціального контекстів, а також можливість отримати підтримку від родич_ок і знайомих значно спрощують життя у країні. Частина учасни_ць дослідження мали уявлення, що **рівень сервісів, доступних в Україні, є вищим** порівняно з іншими державами. Наприклад, доступність і рівень медичних послуг, менший рівень бюрократії та можливість швидко отримати необхідну послугу.

Деякі учасни_ці дослідження **вважали рішення залишитися в Україні більш вигідним для них**. Підлітки звертали увагу на те, що за кордоном на ринку праці вони можуть опинитися у менш вигідному становищі через брак знань про культурний контекст і нижчий рівень володіння мовою, ніж у носі_йок мови. Деякі учасни_ці дослідження також зазначали, що в Україні у них **більше можливостей знайти роботу з вищим рівнем доходу** через наявність в Україні кадрового голоду у деяких сферах і демографічної кризи.

Хоча більшість підлітків прагнули будувати своє життя в Україні, велика частка учасни_ць дослідження **розглядали можливість тимчасового виїзду за кордон** — у рамках навчання за обміном, заробітків і подорожей. Для деяких підлітків ідея певний час пожити за кордоном була відображенням цікавості та **бажання побачити світ**, дізнатися про культуру та спосіб життя в різних країнах. Частина учасни_ць дослідження розглядали виїзд за кордон також як **спосіб отримати цінні знання та досвід**, які після повернення можна було би використати для розбудови України.

Серед підлітків були й ті, хто мали більш **ситуативний підхід до виїзду за кордон**. Ця група учасни_ць дослідження планували приймати остаточне рішення залежно від того, як розгортатиметься хід повномасштабної війни, а також з

огляду на стан економіки України після завершення бойових дій.

> «Напевно, поки йде війна, я буду залишатися [в Україні]. Ну, коли вона закінчиться, то поживу, і якщо нічого в кращу сторону не зміниться, то я, напевно, виїду [...]».
>
> *Учень школи*

Для тих підлітків, які **схилялися до виїзду за кордон**, основними причинами були **відчуття невизначеності стосовно майбутнього та подальшого розвитку повномасштабної війни**. Деякі з учасни_ць дослідження висловлювали занепокоєння з огляду на безпекову ситуацію. Значна кількість підлітків відчували **дискомфорт через перспективу загострення економічної кризи**, а також погіршення ситуації на ринку праці. Брак чіткого усвідомлення того, як відбуватиметься відбудова українських міст після завершення бойових дій і яке фінансове навантаження цей процес матиме на людей в Україні, посилював відчуття тривоги серед підлітків і сприяв їхній готовності розглянути переїзд до інших країн.

Деякі підлітки зазначали, що **під час повномасштабної війни бачили для себе більше можливостей за кордоном**. На їхню думку, безпекова ситуація, стійка енергетична інфраструктура, а також економічна та соціальна стабільність роблять інші країни більш вигідними місцями для проживання. При цьому деякі з учасни_ць дослідження обирали залишатися в Україні попри це.

> «Я би не дуже хотіла за кордон, типу, я бачу за кордоном багато можливостей, і чесно кажучи, так справді думати, ну, в Україні, ну, це зараз капець, потім ліпше і не стане, ближчим часом принаймні. [...] Я би хотіла за кордон суто не на довгий період».
>
> *Учениця 10 класу, 15 років*

Також стимулював до думок про переїзд за кордон **негативний досвід спілкування з людьми**. Так, підлітки згадували, що стикалися з упередженнями під час внутрішнього переміщення, а також зазнавали булінгу від одноліт_ок. Про булінг і його вплив на бажання виїхати говорили підлітки, які проживали в інтернатних закладах. Вони розповідали, що через таке ставлення однолітків у них сформувалася думка, що цей стиль взаємодії є поширеним серед людей в Україні.

Думки про майбутнє серед підлітків, які перебували за кордоном[15]

У рамках цього дослідження ми провели дві фокус-групові дискусії з підлітками, які проживали та навчалися за кордоном. Для цієї групи учасни_ць планування майбутнього було дещо іншим. Підлітки, які перебували поза межами України, планували **продовжувати навчання після школи у закордонних закладах освіти**. Роздумуючи про майбутнє після завершення навчання, учасни_ці дослідження, які перебували за кордоном, **вагалися стосовно ідеї повернення до України**. Частина підлітків планували залишитися за кордоном принаймні на певний період після завершення навчання. Зокрема, вони мали намір продовжувати навчання після школи у закладах вищої або професійної освіти поза межами України. Деякі з них планували також розпочати пошук роботи та побудову кар'єри після завершення здобуття вищої освіти або професійної спеціальності за кордоном. Для цієї групи учасни_ць дослідження **рішення про повернення до України значною мірою залежало від того, як розвиватиметься перебіг повномасштабної війни**. Відповідно, підлітки планували повернення за умови завершення бойових дій на території України і після проходження достатньої кількості часу для відновлення зруйнованої інфраструктури та стабілізації економічної ситуації в країні.

Деякі з підлітків **не планували повертатися до України і розглядали лише короткострокові візити**, аби навідуватися до рідних, які залишилися в Україні. Таке рішення вони пояснювали **наявністю більшої кількості можливостей для себе за кордоном**. Так, на думку цієї частини учасни_ць дослідження, оплата праці та рівень життя за кордоном є вищими, тому вони з більшою ймовірністю змогли би знайти високооплачувану роботу та мати стабільність. Частина учасни_ць дослідження також вважали, що за кордоном для них доступні більш якісна освіта та різноманітніші кар'єрні можливості.

> «Мені, в принципі, в Україні добре, але я думаю, що перспективніше, краще було би залишитися за кордоном. А так як у мене там [в Україні] родичі, просто мати змогу приїжджати іноді».
>
> *Учениця 11 класу, 16 років, проживає за кордоном*

[15] Станом на момент проведення польового етапу дослідження.

Також підлітки зазначали, що **після тривалого перебування за кордоном для них більш звичними ставали звички та правила життя у країнах, де вони мешкали**. Це стосувалося опанування мови, звикання до ритму та способу життя у певній країні, побудови нових рутин і звичок, а також нового кола спілкування. Ті учасни_ці дослідження, які вже мали родич_ок, що переїхали за кордон раніше, звикали до життя в новій країні швидше та почувалися більш комфортно за кордоном.

> «Ну, в мене, чому ми поїхали в Англію? Тому що в мене тут бабуся проживає вже більше 20 років. І, як би, вона дуже гарно англійську знає. Я і мій брат — теж. Якось вже ми приїжджали сюди, теж перед війною, багато разів. І якось Англія — це вже більш якось рідна країна, бо більшу частину свого життя я вже тут провів».
>
> *Учень школи, проживає за кордоном*

Важливо зазначити, що серед підлітків, які планували будувати своє майбутнє за кордоном, **більшість не були залучені до українського інформаційного простору**, не стежили за новинами і не спілкувалися з великою кількістю людей в Україні. Ця група учасни_ць дослідження розповідали, що рідко підтримували зв'язок з друзями та знайомими, які залишилися в Україні. Натомість їхні друзі та люди з кола спілкування також перебували за кордоном.

> «Ну, я навіть не роздивляюся цей варіант [про повернення в Україну]. Просто я там була після початку війни, ну, у мене вже там не залишилося взагалі знайомих, я ні з ким з України не спілкуюся, у мене там вже взагалі немає друзів. Там залишилися тільки бабуся з дідусем, ну. Ну, мені вже в Україні некомфортно, я себе там не відчуваю так, як тут, наприклад».
>
> *Учениця 11 класу, 17 років, проживає за кордоном*

Розповідаючи про причини, з яких обірвалося спілкування з їхніми друзями, підлітки говорили про **труднощі у підтримці зв'язку через перебування в різних країнах**. Це стосувалося зменшення кількості спільних тем для розмов через перебування у різному контексті та труднощів з пошуком часу для спілкування. Підлітки також зазначали, що за останні роки їхні характери та інтереси змінювалися, що також ускладнювало спілкування з колишніми друзями.

> «Мені стало важче спілкуватися зі своїми друзями, напевно, так само через відстань. Через те, що ми в інших країнах. Через те, що в нас, там, менше тем, на які ми можемо спілкуватися. Тобто вони мають про що говорити, про те, що, наприклад, я не знаю, я не чула, я не бачила. Тобто це важче з ними говорити».
>
> *Учениця школи, 14 років, проживає за кордоном*

Натомість серед учасни_ць дослідження були й ті, хто **продовжували підтримувати контакт з друзями, які залишилися в Україні**. Хоча ці підлітки зазначали, що їхнє спілкування стало рідшим, підтримка контакту була важливою для них. Учасни_ці дослідження розповідали, що підтримувати спілкування в деяких випадках допомагає **онлайн-навчання в українських школах**. Так, підлітки мають можливість залишатися у спільному контексті, мати теми для розмов завдяки домашнім завданням і командним проєктам. Окрім цього, підлітки **докладали зусиль, аби розпланувати спільне проведення часу за допомогою цифрових технологій** — відеодзвінків та інших способів спілкування онлайн. Наприклад, деякі з учасни_ць дослідження розповідали, що підтримують спілкування зі своїми друзями завдяки спільному перегляду спортивних змагань і заходів, грі в мережеві кооперативні комп'ютерні ігри та іншим заняттям, які можна виконувати онлайн.

Підлітки, які підтримували більш тісний контакт із друзями, що перебувають в Україні, та продовжували навчання в українських школах, були більш зануреними в український інформаційний контекст. Це проявлялося у споживанні українського медіаконтенту та у звичці стежити за новинами України. Ці підлітки були **більш налаштовані повернутися в Україну після завершення повномасштабної війни** та будувати своє майбутнє у рідній країні. Окрім цього, вони **частіше роздумували про можливість мати активну роль у відновленні інфраструктури й економіки України** після завершення бойових дій.

> «А в подальшому я би все рівно хотів повернутися в Україну і розбудовувати її суверенітет і інфраструктуру».
>
> *Учень школи, проживає за кордоном*

Думки підлітків про майбутнє України

Окрім думок про їхнє особисте майбутнє, у цьому дослідженні ми запитували підлітків про їхні думки стосовно майбутнього України. Зокрема, щодо подальшого перебігу повномасштабної війни, про те, яким може бути майбутнє України після завершення бойових дій, та про те, як підлітки бачать свою роль у цьому майбутньому.

Значна частка учасни_ць дослідження **відчували невизначеність**, розмірковуючи над цими питаннями. Деякі воліли не думати над тим, як можуть розвиватися події у майбутньому, зокрема через непередбачуваність і динамічність обставин. Підлітки зазначали, що можуть уявити значну кількість сценаріїв — як позитивних, так і негативних з рівною ймовірністю.

Деякі з учасни_ць розповідали, що **спроби передбачити майбутнє змушували їх відчувати тривогу та занепокоєння.** Такі емоції були викликані страхом поразки України у війні, ймовірністю тимчасової окупації нових територій Росією та загостренням бойових дій. Деякі з учасни_ць дослідження **відчували, що не мають контролю над розвитком подій**. Своєю чергою, брак контролю над зовнішніми обставинами, які можуть впливати на життя підлітків, і довга тривалість війни додатково посилювали тривогу та невпевненість у майбутньому.

> «[...] мені в принципі страшно дивитися в майбутнє. Тому що я пристосувалася до стану, що ми живемо у війні постійно, тривоги і так далі. Але у нас це, слава Богу, як... не діставало ще. Але просто, от я не розумію, типу... от які будуть наслідки, наприклад, мирного договору? Які будуть наслідки, якщо виграє та чи інша сторона? І мені навіть страшно про це замислюватись. Тому що, ну, типу, ми пішли на карантин в 5 класі, після того навчались дистанційно. Після того, як почалась війна, ми, знову ж таки, навчались дистанційно. Тобто ми були ще дітьми, ми були в 6 класі. Зараз я в 11, і, типу... а що, ми вже пристосувалися? А що робити, а як буде, типу? Я не знаю».
>
> *Учень школи*

Натомість серед підлітків були також ті, хто вважали, що хоч майбутнє України значною мірою залежить від зовнішніх і політичних обставин, дії людей також мають вплив на розвиток ситуації. Відповідно, **майбутнє України є відповідальністю кожн_ої житель_ки країни та вимагає цілеспрямованих зусиль**, направлених на підтримку війська, підтримку економіки країни та залученість до політичних процесів і самоврядування.

> *«[...] дійсно, факторів надзвичайно багато, воно залежить і від зовнішньої політики значною мірою, яку передбачати ще складніше, ніж внутрішню. [...] єдине, що я можу так сказати, додати — це те, що, власне, це майбутнє дуже залежить, напевно, від... ну, не те що від вибору — від діяльності кожного. Тобто кожен може своїм чином впливати. Хтось може суттєво підтримувати на дуже різних рівнях у цілому майбутнє України».*
>
> *Учень 11 класу, 16 років*

Деякі з учасни_ць дослідження зазначали, що хоч і не мають чітких уявлень стосовно того, яким буде майбутнє України, **сподіваються та вірять у позитивний сценарій** — перемогу України у російсько-українській війні у найближчі роки, повернення тимчасово окупованих територій і відбудову зруйнованої інфраструктури. Усі підлітки **погоджувалися, що досягнення перемоги та відновлення країни у післявоєнні роки будуть складними процесами**. Деякі з них також висловлювали готовність до тривалої економічної кризи. Попри це, підлітки розповідали про надію на розбудову та процвітання України через декілька років після завершення повномасштабної війни. Це стосувалося зміцнення економіки держави, а також розвитку культурних і соціальних сфер життя.

Більшість підлітків **висловлювали бажання долучитися до відновлення України після війни**. Це стосувалося **економічної складової** — готовності стати частиною ринку праці в Україні та сплачувати податки. Деякі підлітки також висловлювали готовність здійснювати благодійні грошові внески на гуманітарні потреби. Частина учасни_ць роздумували над **можливістю працювати у сферах, дотичних до процесу відновлення української інфраструктури й економіки**, та бути залученими до процесу відновлення через свою професійну діяльність. Деякі підлітки також планували долучатися до **волонтерської діяльності** та допомагати людям, які перебувають у складних життєвих обставинах, і тваринам, які постраждали від війни.

> «Після закінчення війни, я сподіваюсь, вона закінчиться дуже швидко, треба буде якось відбудовувати країну. Багато хто може поїхати, але ж треба комусь це все робити, залишатися, відбудовувати, розвивати. Тому саме через те я тут і лишаюся навчатися».
>
> *Учениця 9 класу*

Серед підлітків, які брали участь у дослідженні, були ті, хто **висловлював бажання мати більш активну роль у відновленні України.** Так, деякі з учасни_ць дослідження прагнули **обіймати посади, пов'язані з розробкою та впровадженням державних політик**. Частина з них також розглядали можливість долучитися до **громадського сектору** та впроваджувати соціальні проєкти, зокрема такі, що спрямовані на розвиток громад. Деякі підлітки прагнули долучитися до **популяризації української культури на міжнародній арені** та до створення позитивного іміджу держави, а також до поширення інформації про традиції, історію та здобутки україн_ок.

> «Ну, я теж би хотіла якось Україну більш висовувати на міжнародний рівень. Щоб Україна не асоціювалася тільки як країна, в якій іде війна. Щоб бачили, яка в нас культура, які в нас люди [...]».
>
> *Учениця школи, 13 років*

- Висновки

Після завершення 9 класу школи у житті підлітків настає перехідний період. У цей час вони мають обрати подальшу життєву траєкторію — професію, яку вони хочуть опанувати у майбутньому, визначитися щодо продовження або припинення здобування освіти, почати будувати плани на доросле життя. Паралельно з цим набувають більш окресленої форми системи життєвих цінностей підлітків і формується соціальне коло. У цьому дослідженні ми вивчали, як підлітки сприймають цей період життя — їхні емоції та переживання, труднощі, з якими вони стикаються, як долають ці труднощі, яким чином підлітки планують своє майбутнє.

У рамках цього дослідження підлітки розповідали про своїх рольових моделей — людей, історичних постатей або вигаданих персонажів, які мали вплив на формування їхніх цінностей і є для них прикладом. Найчастіше учасни_ці дослідження згадували дорослих людей з їхнього оточення — родич_ок, вчитель_ок і працівни_ць з їхніх закладів освіти, а також тренер_ок і репетитор_ок з позашкільних занять. Частина підлітків згадували також відомих особистостей, наприклад, актор_ок, музикант_ок, блогер_ок та інфлуенсер_ок. Серед учасни_ць дослідження були й ті, хто вважали своїми рольовими моделями однолітків — однокласни_ць, а також братів і сестер.

Найчастіше підлітки обґрунтовували вибір рольових моделей особистою прив'язаністю й емоційним зв'язком з певними людьми та наявністю у їхніх рольових моделей досягнень, які викликали повагу підлітків. Це стосувалося освітніх здобутків, професійного розвитку, матеріальних статків, а також досягнень, пов'язаних зі стилем життя, — подорожей, саморозвитку тощо. Для деяких підлітків важливими були громадянська позиція та чітка демонстрація проукраїнських цінностей їхніх рольових моделей. Деякі ж зауважували, що в майбутньому самі хотіли би бути прикладом для наслідування інших.

Варто зазначити, що частина підлітків під час фокус-групових дискусій казали, що не мають рольових моделей і прикладів для наслідування взагалі. Частина з них пояснювали це бажанням приймати власні рішення та не піддаватися суспільному тиску або впливу оточуючих.

На формування цінностей та психоемоційний комфорт підлітків впливало також їхнє коло спілкування. Обираючи, з ким починати спілкуватись і з ким заводити дружні стосу-

нки, учасни_ці дослідження найбільше зважали на такі якості як відкритість, чесність і повага до оточуючих. Окрім цього, важливими були наявність спільних інтересів та навички комунікації (вміння дослухатися до інших, бути толерантними до думок інших людей). Натомість агресія, зневага та лицемірство відштовхували від спілкування.

У деяких випадках коло спілкування підлітків було простором, у якому підлітки шукали підтримку. Так, деякі з учасни_ць дослідження розповідали, що їхні друзі ставали для них джерелом підтримки у прийнятті різноманітних життєвих рішень. Частина підлітків, навпаки, мали негативний досвід спілкування з людьми довкола них і розповідали про засудження іншими їхніх інтересів та життєвих рішень (наприклад, вибору майбутньої спеціальності).

Окрім друзів та рольових моделей, вплив на рішення підлітків часто мають їхні родич_ки (найчастіше це стосується батьків) і дорослі з їхнього оточення: вчитель_ки, тренер_ки, репетитор_ки та інші фігури, які виконують роль наставни_ць. За словами учасни_ць дослідження, саме до цих людей вони найчастіше звертаються по допомогу та підтримку у складних ситуаціях та у прийнятті рішень. При цьому, як і у випадку зі спілкуванням з друзями, частина підлітків ділилися негативним досвідом комунікації (брак підтримки, засудження їхніх рішень) з боку цих людей. Важливо зазначити, що деякі учасни_ці дослідження розповідали про тиск з боку дорослих людей з їхнього оточення. Це могло стосуватися авторитарної поведінки у прийнятті рішень, неприйняття їхніх думок чи ідей та інших способів схиляти підлітків до конкретних рішень. Наявність такого досвіду часто мала негативний вплив на психоемоційний стан підлітків, викликала у них відчуття тривоги та браку контролю над власним життям.

Роздумуючи про майбутнє після школи, більшість учасни_ць дослідження розповідали про відчуття невизначеності. Зокрема, це стосувалося необхідності робити вибір стосовно майбутньої траєкторії життя. Наприклад, необхідність прийняти рішення, чи потрібно продовжувати навчання після школи, якою може бути їхня майбутня професія, в яких закладах освіти вони хотіли би навчатися. Складання НМТ (національний мультипредметний тест) підлітки сприймали як одну з ключових подій, які визначають їхнє майбутнє, адже від отриманих балів залежатиме шанс вступити до закладів освіти з високим рейтингом.

У плануванні майбутнього після завершення школи для підлітків, які брали участь у фокус-групових дискусіях, переважали дві стратегії: планування вступу або відмова від вступу до закладів вищої освіти. Значна частка учасни_ць дослідження планували після завершення школи вступати до закладів вищої освіти та продовжувати навчання. Найбільш популярним вибором серед підлітків було навчання саме в університетах. Частина розглядала можливість навчатися у коледжах, ще декілька учасни_ць дослідження говорили про можливість вступу до закладів професійно-технічної освіти. При цьому значна кількість підлітків мали упереджене ставлення до закладів професійно-технічної освіти (наприклад, стереотипи про низьку якість освіти та брак перспектив для тих, хто здобував саме професійно-технічну освіту) та вважали, що навчання в університеті дає більше можливостей і життєвих перспектив. Частково наявність цих стереотипів пояснювалася розповсюдженістю таких уявлень у суспільстві загалом. При цьому велика кількість підлітків сформували таку думку під впливом дорослих людей у їхньому оточенні — батьків, родич_ок, вчитель_ок тощо.

Рішення не продовжувати навчання після школи було менш розповсюдженим серед учасни_ць дослідження. Основною причиною було бажання підлітків здобути життєвий досвід, спробувати себе у різних професіях, а також будувати кар'єру та здобувати незалежність одразу після школи. Деякі учасни_ці дослідження розглядали можливість взяти рік перерви (gap year) та повернутися до питання вступу до закладів вищої освіти у майбутньому. Проте ця життєва траєкторія найчастіше була для підлітків радше запасним планом на випадок, якщо їм не вдасться успішно скласти НМТ.

Для учасни_ць дослідження формування планів на майбутнє після школи було складним процесом. Усі підлітки, які брали участь у фокус-групових дискусіях, висловлювали сподівання у майбутньому мати професію та роботу, які приносили б їм задоволення. Більшість підлітків скаржилися на низьку якість профорієнтаційних заходів у їхніх закладах освіти, деякі розповідали про відсутність профорієнтації загалом. При цьому учасни_ці дослідження зазначали, що саме профорієнтація була важливим фактором, який міг би спростити для них прийняття рішення стосовно майбутньої професії. Деякі підлітки компенсували брак якісної профорієнтації у школах іншими заходами — проходженням профорієнтаційних тестів (платних і безоплатних), відвідуванням приватних курсів або тренінгів, зверненням до громадських організацій тощо. Найбільш корисними для

прийняття рішення були можливість спілкування з представни_цями обраної підлітками професії, щоб отримати інформацію про їхній досвід, можливість отримати практичний досвід і персоналізований підхід від спеціаліст_ок з профорієнтації (наприклад, бесіда про інтереси та навички підлітків). Ті учасни_ці дослідження, які мали можливість пройти якісну профорієнтацію, відчували меншу тривогу та були більш впевненими у своєму виборі.

Деякі підлітки обирали спеціальність з огляду на кар'єрні перспективи (зокрема наявність робочих місць за певною спеціальністю), можливий рівень доходу у конкретних сферах. Інші — обирали професію, яка відповідала б їхнім інтересам і хобі. Частина учасни_ць орієнтувалися на досвід і поради оточуючих: батьків, вчитель_ок і старших братів та сестер. При цьому деякі підлітки, відчуваючи невпевненість і переживання щодо правильності їхнього власного рішення, ставали вразливими до тиску з боку їхнього оточення. Зокрема, деякі учасни_ці дослідження розповідали про неприйняття близькими дорослими людьми їхніх планів. Це стосувалося навмисного створення несприятливої атмосфери у школі та заниження оцінок з боку вчитель_ок, а також різких заборон від батьків. Такі підлітки могли нехтувати власними побажаннями та погоджуватися з вибором їхнього оточення, радше ніж слідувати власним планам.

Обираючи заклад вищої освіти, підлітки орієнтувалися на декілька параметрів: якість освіти, репутацію закладу (відсутність корупційних скандалів, позитивні відгуки та історії успіху випускни_ць закладу), студентську спільноту та наявність позанавчальних активностей для студент_ок, а також безпековий фактор. Деякі учасни_ці дослідження розглядали вступ до закладу вищої освіти як можливість змінити місце проживання та переїхати з населених пунктів, у яких вони проживали. Ці підлітки обирали заклади освіти відповідно до бажаного місця проживання. Найчастіше цей вибір падав на великі міста із більшою кількістю робочих місць і можливостями для проведення дозвілля.

Більшість підлітків, які брали участь у дослідженні, не мали чітких планів і уявлень щодо віддаленого майбутнього (5–10 років після завершення школи). Натомість учасни_ці дослідження приділяли увагу мріям і сподіванням щодо майбутнього. Зокрема, це стосувалося бажання почуватися щасливими у житті та мати стабільність — мати достатній рівень доходу, який дозволяв би задовольняти базові потреби (такі

як житло, якісне харчування, можливість витрачати кошти на дозвілля).

Розмірковуючи про майбутнє, підлітки зачіпали тему місця проживання. Більшість учасни_ць дослідження розповідали, що хотіли би переїхати з тих громад та населених пунктів, у яких проживали станом на час проведення дослідження, і будувати своє життя у більших містах. Причиною був брак достатньої кількості кар'єрних можливостей і бажання мати вищий рівень життя, ніж той, що підлітки вважали доступним у їхніх рідних населених пунктах.

При цьому велика кількість підлітків, які брали участь у фокус-групових дискусіях, не планували переїжджати за кордон і воліли залишитися в Україні. Більшість аргументували це рішення патріотизмом. Деякі з учасни_ць дослідження хотіли жити в Україні, аби залишатися ближче до своїх рідних і друзів. Частина підлітків зазначали, що переїзд за кордон для них був би некомфортним, адже вимагав би пристосування до життя у новому місці без додаткової мережі підтримки у вигляді соціальних зв'язків і знання культурного та соціального контексту, а також через можливий мовний бар'єр.

Серед підлітків були й ті, хто роздумували над переїздом за кордон. Більшість із них планували приймати рішення залежно від того, як складатиметься майбутнє — якими будуть економічна та безпекова ситуація в Україні.

Варто зазначити, що деякі з учасни_ць дослідження мали плани переїхати за кордон у минулому, проте змінили свою думку. Цьому посприяла наявність особистого досвіду проживання за кордоном або розповіді їхніх родич_ок і друзів стосовно проживання в інших країнах. Підлітки зазначали, що їхні попередні судження стосовно переїзду за кордон базувалися на стереотипах про меншу кількість кар'єрних можливостей в Україні. Натомість інформація про реальний досвід переїзду за кордон допомогла їм усвідомити, що проживання в інших країнах має власні труднощі та не гарантує вищої якості життя, ніж в Україні.

Дещо іншими були відповіді підлітків, які проживали за кордоном станом на час проведення дослідження. Серед них більшість планували продовжувати навчання після школи і починати пошуки роботи за кордоном. Важливою знахідкою було те, що на рішення, чи повертатися в Україну, впливали не лише безпекова та економічна ситуація, а й наявність у підлітків зв'язків з людьми, які проживають в Україні. Так,

частіше висловлювали бажання повернутися в Україну ті учасни_ці дослідження, які підтримували зв'язок із друзями, продовжували навчання в українських школах і були більш залучені до українського інфопростору. Натомість підлітки, які не мали соціальних зв'язків з людьми в Україні, були більш схильні планувати проживання за кордоном на постійній основі.

Роздумуючи про майбутнє України, підлітки відчували невизначеність. Тривогу в учасни_ць дослідження викликала ймовірність окупації Росією більшої кількості територій України або укладення перемир'я, умови якого будуть невигідними для України. При цьому підлітки висловлювали надію на перемогу України та завершення бойових дій найближчим часом, проте вважали, що час після завершення російсько-української війни буде складним періодом для України. Більшість підлітків розповідали про бажання взяти участь у відновленні інфраструктури й економіки України. Найчастіше це стосувалося роботи на українському ринку праці та сплати податків. Деякі з учасни_ць дослідження також висловлювали готовність долучитися до волонтерської діяльності та здійснення благодійних фінансових пожертв.

Дослідивши думки та досвіди учасни_ць дослідження, можна дійти висновку про високий рівень невизначеності серед підлітків. Необхідність обрати майбутній шлях викликає у них стрес і тривогу. Брак якісних профорієнтаційних заходів і можливості отримати ґрунтовну допомогу загострює психологічну напругу підлітків. Для деяких учасни_ць дослідження помічною була можливість звернутися по допомогу до їхніх близьких (батьків, вчитель_ок, друзів тощо) або брати приклад з рольових моделей. Проте частина підлітків не отримували необхідної їм підтримки або ж стикалися з неприйняттям з боку людей довкола. Частково ситуацію покращує наявність громадських організацій, які безкоштовно надають послуги з профорієнтації, та компаній, які займаються цим на платній основі (але через потребу сплачувати кошти цей варіант є доступним лише незначній частці підлітків). При цьому брак якісної профорієнтації саме у школах залишається значною проблемою, яка ускладнює процес планування майбутнього для підлітків.

● Ключові тези дослідження для груп стейкхолдер_ок

Для МОН та адміністрацій закладів освіти:

- Підлітки демонструють високий рівень невизначеності щодо майбутньої освітньої та професійної траєкторії, а наявні профорієнтаційні практики часто не відповідають їхнім потребам.
- Профорієнтація є одним із факторів, що знижують тривожність підлітків і допомагають їм ухвалювати більш усвідомлені рішення щодо подальшого навчання та кар'єри.
- Серед підлітків поширені негативні стереотипи щодо професійної освіти. Заклади професійної освіти часто сприймаються як менш престижний шлях порівняно з університетською освітою. Така думка підтримується наявною у суспільстві стигмою.
- Значна частина підлітків пов'язують своє майбутнє з Україною, однак на їхні рішення впливають безпекові, економічні й освітні перспективи країни.

Для закладів освіти та педагог_инь:

- Вчитель_ки є одними з найважливіших дорослих у житті підлітків і часто виступають рольовими моделями та джерелом підтримки під час прийняття важливих життєвих рішень.
- Водночас частина підлітків повідомляють про досвід засудження, тиску або неприйняття з боку педагог_инь, що негативно впливає на їхню впевненість у собі та здатність самостійно планувати майбутнє.
- Підлітки особливо цінують можливість відкритого діалогу, підтримки власного вибору та знайомства з реальними професійними траєкторіями.
- Якісна профорієнтація для підлітків пов'язана не лише з тестуванням, а насамперед із живим спілкуванням із представни_цями професій, практичним досвідом і персоналізованими консультаціями.

Для батьків, опікун_ок і близького оточення:

- Родина залишається одним із головних чинників впливу на освітній і професійний вибір підлітків.
- Підтримка та готовність обговорювати різні варіанти

майбутнього допомагають підліткам краще справлятися з невизначеністю та тривогою.

- Натомість тиск, нав'язування професійного вибору або знецінення інтересів підлітків можуть призводити до відмови від власних планів і зниження відчуття контролю над власним життям.

Для громадських організацій та програм підтримки молоді:

- Існує значний запит на якісні профорієнтаційні програми.
- Найбільшу цінність для підлітків мають практичні формати: зустрічі з фахів_чинями, менторство, знайомство з реальними історіями професійного розвитку та можливість спробувати себе в різних сферах діяльності.
- Молодь демонструє готовність пов'язувати своє майбутнє з Україною та брати участь у її відновленні, що створює потенціал для розвитку програм громадянської участі та молодіжного лідерства.

Для закладів професійної та вищої освіти:

- Заклади професійної освіти стикаються з проблемою стійкої стигматизації серед підлітків та їхнього оточення, попри реальний запит на практичні професії та швидший вихід на ринок праці.
- Для підлітків важливими факторами вибору закладу освіти є репутація, якість освіти, можливості працевлаштування, активне студентське середовище та відсутність корупції.
- Багато підлітків розглядають вступ до українських ЗВО як інструмент професійної реалізації.